

İNGİLTERE'NİN MUSUL POLİTİKASI KARŞISINDA OSMANLI DEVLETİ VE BÖLGE AŞİRETLERİ (1918-1920)

HALUK SELVİ*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesi ve cihat ilan etmesi üzerine, kendisine karşı başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletlerince yoğun bir propaganda, istihbarat ve casusluk faaliyeti başlatılmıştır. Bu faaliyetin yürütüldüğü cephelerden birisi de Irak cephesi olmuştur. Irak cephesinin propaganda açısından öncelikli olarak seçilmesinin jeopolitik, stratejik ve etnik birçok nedeni bulunmaktadır. Bölge, Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha önce İngiltere, Almanya ve Rusya gibi büyük devletlerin politikalarında önemli rol oynamıştı. İngiltere, Irak yolu ile Hindistan'a yönelecek tehlikeyi önlemek ve aynı zamanda petrol kaynaklarını elinde bulundurmaya istiyor, İran da bu politikaların hedefi oluyordu. Bu amaçlarla İngiltere, Birinci Dünya Savaşı öncesinde de Irak'a yönelik propaganda faaliyetleri ile büyük bir nüfuz kazanmıştı. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na resmen girmeden önce İngilizlerin Basra Körfezi'nden Irak'ı işgal için Hindistan'da hazırlık yaptıkları yolunda bilgiler almaktaydı.

Osmanlı Devleti tarafından da Irak'ta bulunan aşiretlere, bir amaca yöneltilmeleri konusunda planlı bir idari faaliyet gösterilmesine rağmen savaş durumunda bu aşiretlerin tutumunun ne olacağı da bilinmiyordu. Bununla birlikte halkın fakirliği, geçim zorlukları ve aşiret reislerinin sonsuz ihtirasları ve çıkarlarına olan aşırı düşkünlükleri bunların, kendilerine maddi imkânları sağlayacak tarafa katılacaklarını gösteriyordu. Osmanlı Devleti, aşiret reislerinin bazılarını paşalık rütbesi ve nişanlar vererek bunlar üzerinde otorite sağlamaya çalışmıştır. Irak'ta savaş öncesinde ve savaş sırasında, taraflardan her biri sayıları 220'yi bulan aşiretlerin kendilerine

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

katılmaları için propaganda faaliyeti sürdürmüşlerdi. Osmanlı Devleti'nin cihat politikasına karşılık İngilizlerin en büyük propaganda aracı, Kürt ve Arap aşiretlerine savaş sonunda bağımsızlık vaat etmeleri idi. İngilizler bu bölgede bol miktarda para harcayarak aşiretleri kazanmaya da çalışmışlardı¹. Bu propaganda çalışmaları çoğu zaman Rusya ve İngiltere tarafından Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya da sirayet ettirilmekte idi.

Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman güney bölgesinde Osmanlı Devleti'nin sınırları Asi Nehri'nin denize döküldüğü yerden başlayıp Antakya'nın güneyinden Fırat Nehri'ne ulaşarak, oradan güneye indikten sonra doğuya doğru uzanan Musul ve Süleymaniye'yi içine alarak İran hududunda sona eriyordu. Bu hududa, müttefikler tarafından mütarekenin 7. ve 16. maddelerine² dayanılarak ve Musul'dan başlamak üzere tecavüz edilmiş ve böylelikle ilk işgal 7 Kasım 1918'de burada başlamıştı³.

Musul'u işgal eden İngilizler, mütarekeden önce Musul vilayetine girememişlerdi. Özellikle, Süleymaniye sancağına ne İngiliz memurları ne de subayları girebilmişti. Birkaç İngiliz memuru vilayetin ancak bazı yerlerini dolaşarak, kendilerine göre nüfus tespitleri yapmışlardı. Buna rağmen İngiltere, Birinci Dünya Savaşında Irak'ı ele geçirdiğini ileri sürerek fetih hakkı gereğince Irak'ın sahibi olduğunu iddia etmeye başlamıştı. VI. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa, Musul Vilayeti'nin Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasını bir türlü kabullenemiyor, bu vilayetin nüfus ve ahalisinin menşei hakkında Harbiye Nezareti'ne raporlar yazıyordu⁴.

¹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; Irak-İran Cephesi (1914-1918)*, c. III, 1 nci Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 33-34; Servet Avşar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Arap Aşiretlerini Kazanmaya Yönelik Propaganda Faaliyetleri", *Genelkurmay ATASE Başkanlığı Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, yıl:1, sayı:1 (Şubat 2003), s. 117-119.

² Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesinde "İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olacaktır.", 16 maddesinde ise, "Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilaf Devletleri'nin kumandanlarına teslim olunacaktır." deniliyordu.

³ Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Birinci Kitap, Ankara, 1959, s. 23; *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 30, 33-34.

⁴ Ali İhsan Paşa bu raporlarından birinde özetle şu bilgileri veriyordu: "Musul Vilayeti Arap değildir. Esasen Kürdistan mıntıkası Diyarbakır tarafından gelerek Mardin-Nusaybin-Sincar-Musul-Kerkük-Selahiye-Kızalribat hattı üzerinde ve doğusundaki bölgede uzanmaktadır. Bu hattın güneybatısı bedevi Araplarla meskundur. Mardin, Nusaybin, Sincar, Musul etrafı, Musul-Kızalribat doğusunda tamamen Kürt ve Türkler yaşamaktadır. Bir tek Arap yoktur. Erbil-Altınköprü-Kerkük-Dahok-Selahiye civarındaki birçok köyde tamamen halis Türkler yaşamaktadır. Bunlar IV. Murat zamanından kalmış mücahit ve hudut muhafızlar sütalesidir."

Ali İhsan Paşa'nın raporlarında bahsettiği konular doğru olmakla beraber belki biraz da eksikti. Çünkü İngiliz propagandası sonunda bu bölgedeki Türkmen aşiretleri de zamanla Kürt aşireti olarak adlandırılmaya başlanmıştı⁵. Paşa, İngilizlerin bölgedeki işgalci tavırlarına karşı bir taraftan fazla silah ve cephaneleri Diyarbakır, Ergani, Elazığ ve Malatya'ya sevk ederken diğer taraftan da Türk, Kürt ve Araplardan gönüllü milis taburları teşkil ederek ve silahlandırarak her şehir ve kasaba için özel muhafızlar vücuda getirmeye çalışıyordu. Bu çalışmaları yaparken bir taraftan da İngilizlerin Kürdistan politikaları hakkındaki görüşlerini ve çözüm önerilerini Harbiye Nezareti'ne bildiriyordu. 27 Aralık 1918 tarihli raporunda, Irak'taki İngilizlerin Kürdistan istiklali için büyük gayret sarf ettiğini, Süleymaniye Tekke Şeyhi Şeyh Mahmud'un hakimiyeti altında "Müstakil Kürdistan" adı altında bir idarenin oluşturulduğunu, bu bölgelerde İngilizlerin teşvik ve himayesinde Türkçe yazışma dahil konuşmanın bile men edildiğini, Musul Vilayeti içinde böyle müstakil veya muhtar bir Kürdistan teşkilinin aslında Müslüman olan Kürtlerin dağınık ve medeniyetten mahrum olan bir zümre olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemeyeceklerinin zannedildiğini, bilhassa Amerikalılar tarafından himaye gören Nasturilerin, Şemdinli, Gevar (Yüksekova) ve Hakkari kesiminde muhtar bir idare kurmalarının da pek muhtemel olduğunu, her iki devlet tarafından himaye gören ve esasen teşekkül etmiş bir Ermeni Hükümeti hududu içinde İran'dan Çılga, Hoy, Dilman ve Osmanlı arazisinde Van, Bayezit, Adilcevaz, Malazgirt, Karakilise ve Kağızman havalisinin de dahil edileceğinin kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmiş, bu durumda İngilizlerin, Kürdistan'ın hudutlarını Erzurum, Harput ve Diyarbakır'ın batı taraflarına kadar genişletmesinin söz konusu olabileceğini dile getirmiştir. İngilizlerin Azerbaycan'a kadar olan araziyi Ermenistan'a katma fikrinde olduğu da bu raporda ifade edilmiştir. Ali İhsan Paşa, Musul Vilayetinde "esmekte

(*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)*), c. 3, 2'nci Kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 625).

⁵ Bu propagandanın ne kadar başarılı olduğu ortadadır. Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Türkmen aşiretlerini Türkiye Cumhuriyeti idarecileri dahi ayrı bir ırk gibi kabullenmiş, Kürt Milleti olarak isimlendirmeye başlamıştır. Bu aşiretlerin Türk olduğuna dair önemli çalışmalar yapılmıştır: Bahaeddin Ögel, Bayram Kodaman, Abdulhaluk Çay, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara, 1986; Mehmet Eröz, *Kürtlerin Türklüğü ve Türkmenlerin Kürtleşmesi*, İstanbul, 1966; Abdulhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İstanbul, 1994; Aydın Taneri, *Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler: Kürtlerin Kökeni, Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları*, Ankara, 1983; Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, 1987.

olan Kürdistan rüzgarının” kendi bölgesi içindeki araziye sirayet etmemesi için gayret sarf ettiğini de bu telgrafında belirtmişti⁶.

Fakat Ali İhsan Paşa, bu çalışmalarından dolayı İngilizlerin baskısı üzerine Osmanlı Hükümeti tarafından görevinden alınarak İstanbul’a çağrıldı ve 2 Mart 1919’da İstanbul’a geldiğinde de İngilizler tarafından tutuklanarak Malta’ya gönderildi⁷. Böylece İngilizler bölgede kendilerine karşı gelebilecek önemli bir ismi ortadan kaldırmış oluyorlardı. Ali İhsan Paşa’nın bu görevini Van Valiliği görevinde bulunan Haydar Bey ve Diyarbakır Valisi Ali Faik Bey yerine getirmeye çalışacaktır.

1- İNGİLTERE’NİN İRAK VE KÜRT POLİTİKALARI

Birinci Dünya Savaşı devam ederken 1918 yılında İngiliz-Kürt ilişkileri birçok problemi içeriyordu. Cephede zaman zaman zorluk çeken İngilizler, Kürtleri cesaretlendirmeye çalışarak bağımsızlık vaat ediyorlar, fakat bunda başarılı olamıyorlardı. Gerek Irak’ta, gerekse Irak dışında bulunan nüfuzlu Kürt önderleriyle sıkı görüşmeler sürüyordu. Sadece Şerif Paşa ve Şemdinan aşireti reisi Seyyid Taha bu sırada İngilizlerle işbirliğine hazır dılar. Fakat Avrupa’da bulunan Şerif Paşa’nın bölgede etkisi ve bağlantısı yoktu, Seyyid Taha ise o tarihe kadar diğer aşiret reisleriyle düşmanlık içerisindeydi ve etkili bir kişi değildi. İngiltere, Irak’a yerleştikten sonra buraya Albay Arnold Wilson’u Yüksek Komiser olarak atadı. Wilson, Irak ve Güney Anadolu’daki İngiliz politikalarının belirleyicisi oldu ve üç önemli alanda çalışma stratejisi tespit etti. Bunlardan ilki Musul vilayetinin durumu, ikincisi Musul Vilayetinin kuzeyindeki yani Güney Anadolu’daki Kürtlerin durumu ve üçüncüsü de Irak’a komşu İran topraklarındaki Kürtlerin durumu idi⁸.

Her üç bölge de Van ve Diyarbakır vilayetleri ile komşu idi ve bu bölgedeki İngiliz politikaları Osmanlı Devleti için önem taşıyordu. Bu bölgede uygulanacak olan Ermeni politikaları da İngilizler açısından “Kürdistan

⁶ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)*, c.3, 2’nci Kısım, s. 626.

⁷ Ali İhsan Sabis, *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, c. V, İstanbul, 1993, s.41, 47. Bazı İngiliz siyasi ajanları Ali İhsan Paşa’nın 1920 yılı Mart ayında Musul’da Kürt aşiretleri arasında kendilerine karşı propaganda yaptığını yazıyorsa da (Mim Kemal Öke, *Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, Ankara, 1995, s. 153) Ali İhsan Paşa, 1921 yılı Eylül ayı sonunda ancak Malta’dan kaçarak Türkiye’ye dönecektir. Belki adı geçen Osmanlı idarecisi Van Valisi (Ali) Haydar Bey olabilir.

⁸ M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Rusça’dan Çeviren: Mehmet Demir, Ankara, t.y., s. 38.

Misyonu” içinde problemler oluşturuyordu. İran’da Şıkak Aşireti Reisi Simko İsmail Ağa, Kuzey Irak’ta Şeyh Mahmud ve yine aynı bölgeyi de içine alan bazen İran ile de irtibata geçen Şemdinan aşireti reisi Seyyid Ta-ha, İngilizlerin bölge politikaları açısından önemli isimlerdi.

İngilizler Kasım 1918’de Musul’u işgal edince Türk kuvvetleri Nusay-bin’e çekilmişlerdi. Oysa Mondros Mütarekesi imzalandığında Türk kuvvetleri Süleymaniye-Köysancak-Kadıhane-Dibke-Güver-Büyük Zab Suyu’nun mansıbı-Hamam Ali-Telafer-Sincar-Resülayn-Cerablus-Akçakoyunlu istasyonu, Musul, Erbil gibi şehirler ile Musul vilayetinin en önemli kısmını ellerinde tutmaktaydı⁹. Bu sebeple İngilizlerin bölgedeki işgal faaliyetleri Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı idi. Fakat İngilizler kendi politikalarını uygulamak için hiçbir anlaşma tanımayacaklardı.

1919 yılı, İngilizler açısından Ortadoğu’da kuracakları yeni düzenin nasıl oluşturulacağı sorusunun cevabını aramakla, durum tespiti ve sondajlarla, aşiretler üzerinde çalışmalarla, bu bölgede kimlerin lider olabileceğini düşünmekle geçmiştir¹⁰. Bu sebeple Osmanlı Devleti’nin bu yıl içerisinde göstereceği tutum ve yapacağı çalışmalar İngilizlerin bu politikalarını etkisiz bırakmakta önemli bir faktör olacaktı. İngilizler, Musul Vilâyetinin Kürtlerin yaşadığı dağlık bölgelerini doğrudan işgal etmenin ulaşım ve iletişim yetersizlikleri nedeniyle askerî açıdan riskli olduğunu değerlendirdiler. Bu yüzden, ellerindeki deneyimli istihbarat uzmanlarını kullanarak bu bölgeleri dolaylı biçimde denetim altına alma yoluna gittiler. İstihbarat uzmanları, emperyalist politikaların uygulanması için özel olarak yetiştirilmiş, bölgede uzun süre yaşamış, yöre halkını tanıyan, onların dillerini ve geleneklerini bilen, halkla olduğu kadar, ağa, şeyh, seyyid gibi aşiret önderleriyle de doğrudan ilişki kurma becerisine sahip olan deneyimli ve yetenekli insanlardı. Kendisi de bölgede uzun süre kalmış olan ve hem yöreyi, hem de halkı iyi tanıyan Sivil Komiser Wilson,

⁹ Nejat Göyünç, “Musul Misak-ı Milliye Dahil midir Değil midir?”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Ankara, 1998, s. 48. 28 Ocak 1920’de son Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı tarafından kabul edilen Misak-ı Milliye göre ateşkesten önce işgal edilmemiş olan Musul da Misak-ı Milli sınırları içerisindeydi. Yine 23 Nisan 1920’de TBMM’nin müstakil Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırlarını tespit hususunda kabul ettiği Misak-ı Milliye Musul Vilayeti de dahil edilmiştir. (Azmi Süslü, “Misak-ı Milli 1914-1920”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, s. 26).

¹⁰ Öke, *Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, s.69.

bu uzmanları siyasî görevli ve siyasî görevli yardımcısı sıfatlarıyla çeşitli Kürt merkezlerine atadı¹¹.

Bölgedeki etnik karışıklığın farkında olan İngilizler, başlangıçta farklı yöntemleri uygulamaya koydular. Doğuda, yerel aşiret aristokrasisiyle işbirliği yaparak, onların kurulu düzenlerini desteklemek ve güçlendirmek yoluna gittiler. Aldıkları maddî ve moral desteğe karşılık olarak, aşiret liderleri de, İngiliz işgal yönetiminin kararlarına uygun davranılmasını ve vergilerin toplanmasını sağlayacaktı. Bu amaçla yörenin en güçlü aşiret reisi olan Şeyh Mahmud'u kullandılar. Kuzeyde ise aşiretler arası anlaşmazlıklardan yararlanarak ve bunları körükleyerek etkinlik kurmaya çalıştılar. Kullandıkları yöntem, anlaşmazlık içinde bulunan aşiretlerden güçlü olanı diğerine karşı desteklemek ve ödeneğe bağlanan "güvenilir" yerel liderler aracılığıyla bölgede "düzeni" sağlamaktı¹².

İngilizlerin bu politikalarına muhatap olan Van Valisi Haydar Bey de İngilizlerin bölgede nasıl çalıştıklarına dair bir takım tespitlerde bulunmuştu. Haydar Bey, bu düşüncelerini Dahiliye Nezareti ile de paylaşıyordu. Haydar Bey'e göre, İngilizler, mukavemet görmeyeceklerini hissettikleri yerlere doğrudan doğruya sokulup yerleşmekteydiler. Mukavemet göreceklerini anladıkları yerleri işgal için Kürtlerin menfaatine çalışmakta olduklarına dair aşiret şeyhlerini ve reislerini ikna ve tatmin ile iyi bir şekilde kabul edilmeleri için aracı aramaktaydılar. Şemdinan, Oramar ve Goyan'a nüfuz etmek için Şeyh Mahmud ve Bedirhani Ahmed Faik'i aracı olarak kullanmaları buna delildi. Bedirhanilerden Ahmed Faik'in İngilizlerin 'Kürt milleti komedyasına' aldanması bu suretle sabit olmasından dolayı Bedirhanilerin de İngiliz hesabına çalışmaya ikna ve tatmin edilmeleri ihtimali dikkate alınmalıydı. Bu sebeple İngilizler girdikleri yerlerde ilk olarak halkı memnun edecek hareketten sonra şeyhlere ve reislere önem vermekte, bütün ileri gelenlere kötü muamelede bulunmaktaydılar. Ayrıca İngilizler Hıristiyanları Müslümanlara tercih ederek bütün İslam ahaliyi gücendiriyorlardı. Irak'ta bu yüzden karışıklıklar çıkmış ve İngilizler'in İslam ahalinin silahlarını toplamaya başladıkları haberi alınmıştı¹³.

¹¹ Mim Kemal Öke, *İngiliz Ajamı Binbaşı E. W. C.Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, İstanbul, 1992, s.26-27.

¹² İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu*, İstanbul, 2003, s. 101.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH. KMS.) 50-3/25, lef. 31; *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 393.

Osmanlı Devleti, İngilizlerin 1919 yılı Haziran ayında Hakkâri'ye bir taarruzda bulunmasından ve işgal bölgelerini genişletmelerinden endişe ediyordu. Haydar Bey bu endişeleri, 15 Temmuz 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafla gidererek, İngilizlerin Van hududunda işgal kuvvetleri olmadığını, Hakkari hududundaki İmadiye ve Revanduz ve Zaho kazalarında siyasi hâkimleri bulunduğunu, Osmanlı Devleti tarafından kesinlikle kuvvet yığınağı yapılmadığı ve husumet gösterilmediği halde İngiliz siyasi hâkimlerinin aşiretleri Osmanlı hükümeti aleyhine ayaklandırmak için her türlü çalışmayı yaptıklarını, aşiret reislerine tahriknameler gönderdiklerini, Seyyid Taha'ya Cizre ile Rumiye arasında beylik vaad ederek silah ve teçhizat verdiklerini, Simko'yu Osmanlı Devletine saldırtmak için kandırmaya çalıştıklarını ifade ediyor, “*adi komitacılara yakışan bu hareketlerin men'ini*” isteyerek Van vilayetinden hükümetin arzusuna muhalif hareket edilmeyeceğini bildiriyordu¹⁴. İngilizlerin son teşebbüsleri Simko'ya, Rumiye, Deyleman ve Hoy havalisini, Seyyid Taha'ya da Cizre'den Rumiye'ye kadar olan yerlerde beylik vererek her ikisini Osmanlı Devleti'ne karşı saldırtmak oldu. İngilizlerin gerçek niyetinin, bunlar Osmanlı Devleti ile uğraşırken Nasturi ve Ermenileri istediği yerlere yerleştirerek bilahare Kürtleri bunların esaretine vermek olduğu yine Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgraflardan anlaşılıyordu¹⁵. Haydar Bey'in elde ettiği bilgilere göre, İngilizler bütün Erbil ve Revanduz aşiret reislerine aylık yüz yetmişer ruyeye maaş vermeyi teklif etmişlerdi. Erbil ağaları ve aşiret reisleri İngiliz nezaret ve maaşlarını kabul etmiyor ve her teşebbüsüne mani olmaya çalışıyorlardı. İngilizler Erbil'de bulunan on iki camiden onunu 'hastalık zuhurunu' men bahanesiyle kapatmışlardı. Böylece Müslümanların toplanmalarını önlemek istemişlerdi¹⁶. İngilizlerin tespit edilebilen bu çalışmaları, onların 1919 yılı içerisinde bölgede buldukları sıkıntılı durumun da bir göstergesiydi. Durumun bu şekilde belirlenmesi son derece önemliydi, çünkü alınacak tedbirler de buna göre tespit edilecekti.

a) İngiliz İşgaline Kuzey Irak'taki Tepkiler ve Osmanlı Devleti

Bağdat Siyasi Hâkimi Wilson'un, Süleymaniye'ye siyasi görevli olarak atadığı E. W. C. Noel'e verdiği yönerge, asker gönderme imkânı bulunmayan bölgede, aşiret liderleri ile işbirliği içinde düzeni sağlaması; bu

¹⁴ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 63.

¹⁵ BOA. DH. KMS. 50-2/25 ; *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 390.

¹⁶ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 64.

amaçla Süleymaniye, Cemcemal ve Halepçe'ye uygun göreceği atamaları yapması; liderlere İngiliz yol göstericiliği ve koruması altında bir aşiretler konfederasyonu oluşturmalarını telkin etmesi biçimindeydi. Bu hareket tarzı doğrultusunda, İngilizler ahaliye anlaşma imzalanana kadar bu bölgede kalacaklarını, burada bulunmalarının geçici olduğunu söyleyerek muhtemel bir direnişi önlemişlerdi¹⁷.

Öte yandan, Şeyh Mahmud Berzenci de, Türkler çekilirken, İngilizlerin desteğini sağlayarak bir Kürt yönetimi kurmayı tasarlamış ve bu amaçla daha 1917 yılının sonunda İngilizlerle ilişki kurmuştu. Onun bu tasarısı, İngiliz planlarıyla örtüşüyordu. Bu nedenle, Noel göreve başlar başlamaz Şeyh Mahmud'u Süleymaniye Valisi olarak atadı. Kendisine verilen görev, bölgeyi işgal yönetimine bağlayacak düzeni kurmak, tarım ve ticaretin güvenlik içinde yapılmasını, vergilerin düzenli olarak toplanmasını sağlamaktı. 1 Aralık 1918'de Süleymaniye'ye gelen Wilson, Noel'in düzenlediği ve 60 kadar Kürt liderinin katıldığı bir toplantı ile uygulamayı resmen başlattı. "Kürtler için Kürdistan" sloganıyla düzenlenen toplantıda, Wilson tarafından hazırlanan iki bildiri yayınlandı. Wilson'un imzasını taşıyan ilk bildiri de, tüm doğulu halkları Türk boyunduruğundan kurtararak bağımsızlıklarını elde etmelerini amaçlayan İngiltere Hükümeti'nin, Kürt halkının temsilcilerinin, kendilerine İngiliz koruması sağlanması yönündeki isteklerini uygun gördüğü belirtiliyordu. Bu toplantıya katılan liderlerin tümüne imzalatılan ikinci bildiri de ise, söz konusu korumadan yararlanabilmek için liderlerin, Bağdat merkezli olarak kurulması öngörülen Arap Devleti'yle birleşmeyi ve İngiliz emir ve tavsiyelerine uymayı kabul ettikleri; ayrıca, Şeyh Mahmud'u, Diyala ile Büyük Zap arasındaki bölgenin, yöneticisi olarak tanıdıkları ilân ediliyordu. Toplantıya katılan aşiret liderlerinin tümü İngiliz korumasını olumlu karşılamakla birlikte, içlerinden önemli bir bölümü Bağdat'ta kurulacak Arap yönetimine bağlanmaya karşı çıkarak doğrudan Londra'ya bağlanma isteklerini dile getirmişlerdi. Ancak, içinde buldukları yokluk ve sefalet ortamında, İngilizlerin yardım önerisini, hangi şartları muhteva ederse etsin geri çevirebilecek durumda değillerdi. Bu yüzden hepsi, Wilson'un kaleme aldığı bildiriye imzalamışlardı¹⁸.

¹⁷ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 16.

¹⁸ David MacDowall, *A Modern History of the Kurds*, London, 1997, s. 153, 157.

Böylece, Wilson'un önerdiği aşiretler konfederasyonu, Şeyh Mahmud'un liderliği ve Noel'in yol göstericiliği altında şekil olarak kurulmuş oluyordu. Sistem bütünüyle feodal bir örgütlenmeye dayanıyordu ve mimarı Noel'di. Şeyh Mahmud bölge valiliğine, diğer Kürt liderleri de etkinlik derecelerine göre çeşitli merkezlerin yerel yöneticiliklerine atanarak ödeneğe bağlandılar. Her aşiret bölgesi idari bir birim olarak örgütlendi. Nahiye ve köylere varıncaya dek her birimin başına birer ağa ya da lider getirildi. Devlet dairelerindeki tüm Türk ve Arap memurların görevlerine son verilerek yerlerine Kürtler atandı. Kürtçe resmî dil haline getirildi. İngiliz subayların komutasında Kürtlerden oluşan bir paralı askeri birlik kuruldu¹⁹.

Başlangıçta sistem, Halepçe'den Revandiz'e kadar uzanan çok geniş bir alanda uygulamaya kondu. Noel, uygulamanın Van'a kadar yaygınlaştırılmasını ve oluşturulan yapının özerklikten bağımsızlığa doğru dönüştürülmesini teklif edecek kadar kendinden emindi. O, bunun, Kürdistan'ın karakteristik özelliklerini koruyarak, halkın milli isteklerini yaşama geçirebilecek en uygun yöntem olduğu görüşündeydi. Şeyh Mahmud ise, diğer aşiret liderlerini denetim altına almasını sağlayarak, kişisel otoritesini merkezileştirme imkanı vereceği düşüncesiyle yöntemi kabul etmişti. Noel'in büyük umut bağladığı uygulama, çok kısa bir sürede başarısızlıkla sonuçlandı. Noel'in kafasındaki Kürt fanatizminin ürünü olan bu yapay oluşumun, halk nezdinde en küçük bir desteğinin bile bulunmadığı birkaç hafta içinde ortaya çıktı. Kendisinininki dışındaki tüm aşiretler Şeyh Mahmud'a karşıydı. Kerkük, Kifri, Erbil gibi kentlerin yerleşik ve eğitilmiş halkı ise, dağılı bir aşiret liderinin yönetimine girmeyi küçültücü buluyorlardı ve zaten en başından beri bu oluşuma karşı çıkmışlardı. Öte yandan, uygulamada kendi yakınlarını ve aşiret üyelerini her açıdan kayıran ve onlara öncelikli işlem yapan Şeyh Mahmud'un yönetim anlayışının, "aşiret yönetimi" kalıplarının ötesine geçemediği ve en düşük ve gevşek yönetim standartlarında bile uyumlu ve sürekli olamayacağı hemen anlaşılıyordu. Üstelik Şeyh Mahmud konumunu borçlu olduğu İngilizlerle işbirliğine de yanaşmadı. Çünkü o, otoritesinin kaynağını İngiliz desteğinin değil, Kürtler üzerindeki moral gücünün oluşturduğunu dü-

¹⁹ Nader Entessar, *Kurdish Ethnonationalism*, Lynne Rienner Publishers, Boulder & London, 1992, s. 50.

şünüyordu. Oysa, sahip olduğu moral gücün temelinde, İngilizlerin ona sağladığı silah, mühimmat ve aylık 10 bin rupi tutarındaki ödenek vardı²⁰.

İngiliz işgal yönetimi, feodal temele dayalı güdümlü bağımsızlık modelinin yürümeyeceğini anlayınca, Şeyh Mahmud'un yetkisinin sınırlarını tedricen daraltan önlemler almaya başladı. Şubat 1919'da Kerkük ve Kifri, Şeyh Mahmud'un "Kürdistan"ından ayrılarak doğrudan Bağdat'a bağlandılar. Onları Köysancak, Revandiz, Halepçe ve diğer merkezler izledi. Sonunda Noel görevden alınarak, yerine, uygulamaya başından beri karşı olduğu bilinen E. B. Soane getirildi²¹.

Bu gelişmeler üzerine Şeyh Mahmud, İran'dan çağırıldığı yandaşlarının desteğinde 22 Mayıs 1919 günü İngiliz yönetimine karşı ayaklandı. Bağdat'la tüm ilişkilerini kestiğini açıklayarak bağımsızlığını ilân etti. Süleymaniye'deki İngiliz yetkililerini ev hapsine aldırdı. 26 Mayıs 1919'da Halepçe'ye saldırarak kenti ele geçirdi. İngiliz siyasî görevlisi Bağdat'a kaçmak zorunda kaldı. Üzerine gönderilen bir Hint birliğini Cemcemal yakınlarında yenerek geri çekilmeye zorladı. Bu sırada, bütün Arap ve Kürtlerin Osmanlı Hükümeti aleyhine önceden yaptıklarına pişman olarak Osmanlı idaresini istedikleri yolunda Süleymaniye'den Van Vilayeti'ne haberler geliyordu²².

İngiliz işgal yönetimi, Şeyh Mahmud'u sınırlamak için aldığı önlemlerin böylesine sert bir tepki doğurmasını beklemiyordu. Bu nedenle ayaklanma ve ilk anda elde ettiği başarı Bağdat'ta şaşkınlık yarattı. Wilson durumu Londra'ya rapor ederken, ayaklanmanın ivedilikle bastırılması gerektiğinin özellikle altını çiziyordu. Çünkü, hemen müdahale edilmezse, bekle-gör tavrını benimseyerek hareketsiz kalan aşiretlerin Şeyh Mahmud'a katılmaları tehlikesi ortaya çıkabilirdi, hareket önce İran ve Musul Kürtleri arasında, sonra da tüm Mezopotamya'da yankı bulabilir ve benzeri hareketleri yüreklendirebilirdi. Genel bir halk desteğine sahip olmayan ve henüz başlangıç aşamasında olan hareket, bu aşamada sınırlı bir askerî güçle bastırılabilirdi, böylece İngiltere'nin bölgesel saygınlığı artardı. Bu sebeplerden ötürü Musul, Bağdat ve Doğu İran arasındaki stratejik konu-

²⁰ Kaymaz, *Musul Sorunu*, s.101-104; Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, s. 62-63.

²¹ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 16-2; Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, s. 138; Kaymaz, *Musul Sorunu*, s. 105.

²² BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 79-81; *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 399.

mu nedeniyle Süleymaniye'nin ivedilikle etkin denetim altına alınması genel bölge siyaseti açısından büyük önem taşımaktaydı²³.

Bu değerlendirmeler ışığında, büyük çaplı bir askerî operasyon düzenlendi. Bölgeye gönderilen İngiliz güçleri, 17 Haziran 1919 günü Baziyan Geçidi'nde yapılan savaşta Şeyh Mahmud'u ağır bir yenilgiye uğrattılar. Şeyh Mahmud, gücünün ve otoritesinin dayanağını oluşturduğunu sandığı Kürt aşiretlerinin hiçbirini yanında bulamadığı gibi, bunların birçoğunu karşısında buldu. Başta Caf, Pişdar ve Talabani olmak üzere birçok Kürt aşireti bu savaşta İngilizlerin yanında yer aldılar. Ağır yaralı olarak ele geçen Şeyh Mahmud, Bağdat'a götürülüp yargılandı. Ölüm cezasına çarptırıldıysa da, idam edilmesinin yol açabileceği olumsuz sonuçlar dikkate alınarak cezası, Mezopotamya Seferî Gücü Komutanı'nın emriyle on yıllık sürgüne çevrildi ve Hindistan'a gönderildi. İmparatorluk askerleri altı ay süreyle bölgede kalıp, ardından Kerkük'e çekildiler. Süleymaniye ve çevresi doğrudan doğruya Soane tarafından yönetilmeye başlandı. Bölgedeki aşiretler, kendilerine İngilizlerin yaptıklarını İstanbul'daki Amerika ve Fransa temsilcileri nezdinde protesto etmek istedilerse de İngiliz yetkililer buna müsaade etmediler²⁴.

Gelecekte ortaya çıkabilecek benzeri hareketlere anında müdahale edebilmek için Mezopotamya demiryolu sisteminin Kifri ve Kerkük üzerinden Musul'a uzatılması kararlaştırıldı. Ayaklanmadan ötürü suçlu oldukları varsayılan Kürt köyleri havadan bombalanarak cezalandırıldılar. İngilizlerin bu cezalandırma işlemi çok kanlı oldu, bölgedeki aşiretlerden yaklaşık sekiz bin hane Osmanlı Devleti sınırlarına göç etmek zorunda kaldı²⁵.

Şeyh Mahmud ayaklanmasında Kürt aşiretlerinin genel tutumu, İngiliz yetkililerini, *self determination* ilkesinin Kürtlere uygulanamayacağı konusunda ikna etti. Çünkü bir halkın kendi kendini yönetebilmesi için önce yönetim biçimi ve yöneticide uzlaşmaları gerekiyordu. Oysa aşiret kimliğinden ötesini göremeyen insanlardan oluşan bir toplulukta, bu tür bir anlaşma imkânsızdı. Şeyh Mahmud'un mağlubiyetinden ve Kürt bölgeleri üzerine İngiliz askeri otoritesinin tekrar yerleşmesinden sonra çeşitli isyanlar meydana geldi. Bu isyanların bir kısmı İngilizleri Musul'dan atmak iste-

²³ MacDowall, *A Modern History of the Kurds*, s. 157-158; Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, İstanbul, 1992, s. 39.

²⁴ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 16-3.

²⁵ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 15.

yen Osmanlı Devleti tarafından bir kısmı da bir dış güç tarafından sürekli veya uzun süreli yönetilmekten korkan Kürtler tarafından desteklendi²⁶.

Wilson, vilâyetin kuzeyinde oluşturmayı tasarladığı özerk Kürt devletleri kuşağı için Barzan Şeyhi Ahmed, Bedirhanî Ahmed Faik ve özellikle Seyyid Taha'dan yararlanmak istedi. Ancak tasarı, Musul Vilâyet sınırının ötesini de hedef aldığı için Fransızların tepkisiyle ve Osmanlı Devleti'nin alttan alta bu bölgeyi bırakmamak için gösterdiği çaba ile karşılaştı. Tasarının uygulanma şansını zayıflatan asil etken ise, bölge Kürtlerinde egemen olan Hıristiyan ve İngiliz düşmanlığıydı. İngiliz işgal yönetimi, savaş sırasında Ruslarla işbirliği yaptıkları için kendilerini çevreleyen Müslüman halkın tepkisine ve düşmanlığına hedef olan ve bu yüzden de Hakkârî ve Rumiye'deki yurtlarından kaçarak İngiliz işgali altındaki Irak'a sığınmak zorunda kalan Nasturiler için bir yerleşim planı hazırladı. Plana göre, Hıristiyan göçmenler Büyük Zap Vâdisi'ne yerleştirilecek ve burada özerk bir yönetim kurmaları sağlanacaktı. Bu amaçla silahlandırılan Nasturilerden oluşturulan iki tabur paralı asker, İngiliz subaylarının komutasında, Büyük Zap Vâdisi'ndeki Kürt köylerini zorla boşaltarak Nasturi yerleşimine hazırlamakla görevlendirildi. Oysa bu tür bir uygulama, ayaklanmaya açık davetiye çıkartmak demektir. Nitekim beklenen oldu. Mart 1919'dan itibaren Musul Vilâyetinin kuzeyini bir ayaklanma dalgası sardı²⁷.

İngilizlerin Kuzey Irak'taki yerleşme planlarına karşı ilk direniş hareketi, 4 Nisan 1919 tarihinde Goyan Aşireti tarafından başlatıldı. İngiliz siyasi memurları, Musul ve Bağdat ulema ve eşrafını toplayarak İngiltere'ye tabi olmak istediklerine dair hazırladıkları mazbatayı imzalatmak istemişler ise de bunu kabul ettirememişlerdi²⁸. Goyan Aşireti reisleri İngilizlere karşı harekete geçtikten sonra, devamlı olarak Van Valisi Haydar Bey'den cephane istiyorlardı. Bu sırada Van Vilayeti'nin jandarma alay mevcudu üç yüz neferdi ve bunlar Revandiz köylerinden Bayezid'e kadar olan geniş bölgede ancak asayişi sağlayabiliyorlardı. Bu sebeple Goyanlılara bir nefer bile gönderilmesi mümkün değildi. Ayrıca Haydar Bey Goyanlıların hareketine temkinli yaklaşıyor, bunların devlete ancak bir işleri düştüğü zaman itaat ettiklerini belirterek hükümetin nüfuzunun devamı için askeri kuvvet sevkinin şart olduğunu Dâhiliye Nezareti'ne bildiriyordu. Haydar Bey, ayrıca

²⁶ Entessar, *Kurdish Ethnonationalism*, s. 51.

²⁷ MacDowall, *A Modern History of the Kurds*, s. 156; Kaymaz, *Musul Sorunu*, s. 106-109.

²⁸ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 13.

isyan bölgesindeki aşiretlere nasihat etmek üzere memurlar göndermişti, fakat bunun yeterli olamayacağını da farkında idi. Harici bir tesir olmazsa bu olayların Van Vilayeti'ne sirayet etmeyeceğinden de emindi²⁹.

4 Nisan 1919 günü İngiliz işgal yönetiminin Zaho'daki siyasi görevlisi Yüzbaşı A. C. Pearson öldürüldü³⁰. İngilizler, bölgeye hemen bir tedib birliği gönderdilerse de, saldırganlar Musul Vilâyet sınırının dışına kaçtılar. Babiâli, İngilizlerin gözüne girebilmek için kaçakları cezalandırmak amacıyla XIII. Kolordu'nun kullanılmasını önerdi. Mısır Seferi Gücü'nün Komutanı Mareşal E. Allenby ve Mezopotamya Seferi Gücü'nün Komutanı General W. Marshall, İstanbul Yüksek Komiseri Calthorpe'dan, Osmanlı Hükümeti'nin önerisinin kabul edilmesini istediler. Ama Calthorpe, ayaklanmacıların zaten Şırnak ve Cizre'deki Türk makamlarının kıskırtmalarıyla hareket ettiklerini ve Babiâli'nin yardım önerisini kabul etmenin, İngiltere'nin zaafına ve bölgeden çekilerek yerini yeniden Türklere bırakacağına delil oluşturacağını ileri sürerek karşı çıktı. 9 Nisan 1919'da İngiliz Savaş Bakanlığı, Mezopotamya Seferi Gücü Komutanlığına Zaho ve Cizre'nin işgal edilerek suçluların cezalandırılmalarını emretti. Ancak Marshall, Zaho'nun zaten işgal altında bulunduğunu, Cizre'nin işgalinin ise hem askerî açıdan olanaklı olmadığını, hem de suçluların cezalandırılmaları açısından bu işgalin bir yarar sağlamayacağını bildirdi³¹.

İngiliz müdahalesinin etkisiz kalmasının ardından ayaklanma hızla yayıldı. İngiliz jandarma postaları ve askerî konvoyları saldırıya uğramaya başladı. Artık Pervari ve Guli Aşiretleri birlikte hareket ediyorlardı. Haziran ayı sonunda İngiliz yönetimi, Nasturi-Keldanîler için yer açma planını uygulamadan kaldırarak Nasturi taburlarını geri çekti. Ama huzursuzlukların önü alınamadı. 14 Temmuz 1919'da İmadiye'ye saldıran ayaklanmacılar, iki İngiliz subayı ile biri İngiliz, ikisi Hintli üç işgal memurunu öldürdüler³². Cezalandırma kolu yaklaşırken ayaklanmacılar yeniden sınırın öte yanına kaçtılar. İmadiye'ye son defa gönderdikleri kuvvetlerin mağlup olması üzerine İngilizler bir taraftan Şeyh Bahaeddin Efendi ve Hacı Reşid Bey'e tüfek vererek kuvvetleri dağıttıkları gibi diğer taraftan Pervari-i Zir aşireti reisi Reşid'i müdür tayin ederek para ile kendilerine bağladılar. Bun-

²⁹ BOA. DH.KMS. 52-2/62.

³⁰ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 37.

³¹ Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, s. 66-67.

³² BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 4.

lardan aldıkları bin kişilik Pervari kuvvetiyle kuvvetlerini takviye ile Şeyh Bahaeddin Efendi'nin köyü Bamerni'ye taarruzla şiddetli top, piyade ve teyyare ateşi altına aldılar. Şeyh Bahaeddin ve biraderi Alâeddin Efendiler yakalanarak Musul'a gönderildiler³³. İngilizler, Nasturi taburlarını da kullanarak sınırın Musul tarafında kalan ve ayaklanmacılara destek verdikleri düşünülen Kürt köylerini yakıp yıkarak tepki gösterdiler. İngilizler, cezalandırma operasyonunda ilk kez hava kuvvetlerini de etkin biçimde kullandılar; Musul Vilâyeti'ndekilerin yanı sıra Cizre'nin bazı köylerini de bombaladılar. Eylül sonunda ayaklanma bütünüyle bastırıldı³⁴.

Van Valisi Haydar Bey'in, Kuzey Irak'taki aşiretlerin mücadelesine devamlı olarak yardım etmek isteyen, Bitlis'in Siirt Sancağı'na bağlı Şırnak kazası ağası Abdurrahman Ağa ile yakın ilişkileri vardı ve muhaberesi devam ediyordu. Haydar Bey, Dâhiliye Nezareti'ne müracaat ederek, emir buyurulursa, Abdurrahman Ağa ile ilişkileri geliştirmeyi ve kendisine paşalık ünvanının verilmesini teklif etmişti³⁵. Aşiretler arasında da anlaşmazlıklar vardı ve İngilizler bundan istifade etmek istiyorlardı. Aşiretler de buna adeta hazır dılar. Zaho İngiliz siyasi hakiminin öldürülmesi üzerine Şırnak Aşireti Reisi, şayet İngilizler Geligüyan Aşireti'ne asker sevk ederlerse kendisinin de yardım edeceğini söylemişti³⁶. Bu durum bölgede askeri güce ihtiyacı olan İngilizler için bulunmaz bir fırsattı ve değerlendirilecekti de.

1919 yılı Temmuz ayı ortasında Oramar ve Dirî aşiretlerinin reisleri Sino Ağa ve Rüstem Ağa Van'a gelerek Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini teyid etmişlerdi. Bunlar, İngiltere'nin İmadiye siyasi hâkimi Yüzbaşı Cadir'e ait bir beyannameyi de yanlarında getirmişlerdi. Kürt aşiretlerine dağıtılan bu beyannamede, İngiltere'nin sulh konferansında Kürdlerin istiklaline var kuvvetiyle çalıştığı, fakat buna mukabil Kürdlerin kendilerine karşı harekete geçtiği belirtiliyordu. İngilizlerin bu gibi beyannamelerine Osmanlı Devleti'ne bağlı olan aşiretler alaka göstermemişler ve İmadiye aşiret reisleri "*Devlet-i Aliye-i Osmaniyeye te'yid-i merbutiyetten başka emelleri olmadığımı*" şifahen haber göndermişlerdi³⁷.

³³ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 76.

³⁴ Kaymaz, *Musul Sorunu*, s. 109.

³⁵ BOA.DH.KMS. 52-4/8, lef. 9.

³⁶ BOA. Babıali Evrak Odası Sadaret Evrakı Evrak Kalemî (A.VRK.) 828/87.

³⁷ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 45.

İngilizler Zaho'daki kuvvetlerini mümkün mertebe arttırmaya çalışmışlar, bu amaçla bölgedeki bazı azınlık gruplardan faydalanma yoluna gitmişlerdi. Çünkü kendileri tek başlarına Goyanlılara ve İmadiyelilere üstünlük sağlayamamışlardı. İngilizler kendilerine katılan 1500 kadar Ermeni ve Nasturi kuvvetinin desteğiyle ancak İmadiyelileri mağlup etmişlerdi. Yenilen bazı İmadiye aşiretleri Van taraflarına çekilmişlerdi. İngilizler İmadiye üzerine gönderdikleri kuvvetlerin başarısından sonra buradaki kuvvetlerini Goyanlılar üzerine saldıran kuvvetlere destek olarak göndermişlerdi. Zor durumda kalan Goyanlılar, Şırnak Aşiretinden yardım istemişti. Bunun üzerine Şırnaklılar, Goyanlılara katılmak için Türk makamlarından izin verilmesini ısrarla istemişlerdi. Musul ve çevresindeki isyan hareketi gelişirken Türk taraftarlığı da etkili hale gelmeye başlamıştı. İngilizlerin bölgede uyguladıkları baskı ve vergilerin ağırlığı halkın dağlara çıkmasına sebep olmuştu. Bu bölgeden kaçan aşiretlerin çoğu Van Vilayeti dahiline gelince İngilizler durumu Osmanlı Hükümetine bildirerek "asilerin" korunmamasını istedi. Dahiliye Nezareti de 28 Mayıs 1919'da Van valiliğine gönderdiği şifrede, Van Vilayeti dahiline gelecek olan aşiretlerin bu niyetlerinden vazgeçirilmelerinin gerektiğini bildiriyordu³⁸.

Osmanlı Hükümeti'nin Irak hakkındaki bilgi kaynaklarından en önemlisi, bulunduğu coğrafi konumu itibariyle, Van Valiliği idi³⁹. Musul halkı ve aşiretler Osmanlı Devleti yetkililerinden silah, cephane ve kendilerini idare edecek subay istemişlerdi. Vali Haydar Bey 23 Temmuz 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, "*İmadiyeliler İngilizlerin tazyikatına tahammül edemeyerek memur-ı siyasiyi ve muavimini ve bir alay kumandanıyla dört nefer askerini katl ve esliha ve cephane ambarlarını zabt ve tevzi, mütebaki kuvvetlerini Duhok'a kadar tard ve takib etmiştir. Cemiyet-i Muhammediye namına Pervari Mal Müdürü Muhammed Salih 17 Temmuz 1335 tarihli mektubunda bu vak'ayı iblağ ve İmadiyelilerin liva-yı Osmani altında yaşamak istediklerinden kaymakam ve mümkün olamadığı takdirde asker ve hiç olmazsa bir tek nefer jandarma gönderilmesini rica ve devlet-i aliyyece hareketleri tasvib edilmezse Çötemerik hududuna nakledileceklerini beyan ediyorlar. Devlet-i aliyyenin böyle vekaya rızası olmayacağına bildireceğim ve*

³⁸ BOA. DH. KMS. 53-1/9

³⁹ Hariciye Nezareti, 27 Ağustos 1919'da Dahiliye Nezareti'ne Musul bölgesindeki olaylar hakkında ellerindeki malumat ve vesikaların gönderilmesini, yine aynı tarihte, Irak kıtasında İngilizler aleyhine bir kıyam hazırlanmakta olduğuna dair Van Vilayetinden gelenden başka herhangi bir malumat var ise gönderilmesini istemiş, 10 Eylül'de Dahiliye Nezareti buna verdiği cevapta, İngilizlerin İmadiye'deki hareket ve icraatı ve Irak'ın ahvaline dair Van Vilayetinden gelen bilgilerden başka ellerinde bilgi olmadığını bildirmiştir (BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 73-75).

*rahat durmalarını nasihat edeceğim*⁴⁰ diyor ve nezaretin görüşünü soruyordu. Nezaretin bu soruya cevabı çok açıktı; böyle bir harekete kesinlikle müsaade edilmemesi ve bu tür hareketlerin men edilmesi gerekiyordu⁴¹. Haydar Bey de bu emir dairesinde hareket etmekle beraber en fazla olayın Osmanlı hududuna sirayet etmemesi için çalışıyor, ama İngilizlerin durumunu güçleştirecek çalışmaları da sınır ötesinde devam ettiriyordu. Anadolu'da Milli Mücadele hareketi geliştikçe Kuzey Irak ile ilgilenme imkanı ortaya çıkmaya başladı. Van ve Cizre bu ilişkiler için önemli bir üs olarak kullanıldı. Vali Haydar Bey ve Cizre Kaymakamı Sultan Maslat, Irak ve İran sınırları boyunca Pervari, Barzan, Goyan, Binyaniş, Geligüyan ve Suruci bölgelerinde çalışmalarda bulunarak, aşiretleri Osmanlı Devleti'ne bağlılığa davet ettiler⁴². 8 Temmuz 1919 tarihinde XIII. Kolordu Kumandanlığı Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ bölgesinde 50-60 bin silahlı aşiret kuvvetinin, iyi bir idare ile bir dış müdahaleye karşı esaslı bir direnme oluşturabileceği bildiriliyordu⁴³. Bunların düzenlenmesi ve organizasyonu ancak Ankara Hükümeti tarafından sağlanabilecektir.

Ekim 1919'da bu kez Barzan, Zibar, Sürücü ve Soran Aşiretleri ayaklandı. G. E. Leachman'ın yerine Musul'a siyasî görevli olarak atanan Albay J. H. Bill, yardımcısı Yüzbaşı K. R. Scott ve yanlarındaki jandarmalar 3 Kasım 1919 günü pusuya düşürülerek öldürüldüler. Akra ayaklanmacıların eline geçti ve yağmalandı. Olayın ardından yine cezalandırma operasyonu düzenlendi ve ayaklanmaya destek veren aşiretlerin köyleri karadan Nasturi birlikleri, havadan da uçaklar kullanılarak yıkıldı. İngilizler ayaklanmaların Türklerce kıskırtıldığını düşünüyorlardı. İngiliz kamuoyu Kuzey Irak'taki gelişmeleri yakından takip ediyor, The Times, Kürt sorununa değinerek, Kürtlerin medeni bir toplum olmadıklarını bu yüzden subaylarına karşı böyle bir harekette bulduklarını yazıyordu⁴⁴.

Kasım 1919'da İngilizlerin Musul'u tahliye edeceklerine dair çeşitli rivayetler dolaşmaya başlayınca Dâhiliye Nezareti böyle bir durum karşısında Musul'da derhal yöre halkı tarafından "*millî bir hükümet-i Osmaniye*"nin kurulmasını tavsiye etmiştir. Harbiye Nezaretince Van ve Diyarbakır valilerine

⁴⁰ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 51.

⁴¹ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 50.

⁴² Qassam Kh. Al-Jumaily, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, Düzenleyerek Yayına Hazırlayan: İzzet Öztoprak, Ankara, 1999, s.85.

⁴³ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı:10, Vesika No. 23.

⁴⁴ *The Times*, 11 November 1919, No: 42254.

de Musul'a yardım gönderilemeyeceği, çünkü silah ve cephaneler üzerindeki pulların kime ait olduğunun İngilizlerce bilindiğinden bu durumun hükümeti zor duruma sokacağı bildirilerek, şimdilik Musul Vilayeti ile sadece manevi bağın kuvvetlendirilmesine çalışılması istenmiştir. Ayrıca İngiliz işgali altında bulunan bir yere resmi askerlerimiz vasıtasıyla bir yardım yapılmasının İngilizlere savaş açmak olacağı için doğru olmadığı bildirilmişti⁴⁵.

Tüm bu ayaklanmalar İngilizleri ciddi biçimde geriletmişti. 1919 yılının sonuna gelindiğinde İngilizler, İmadiye, Barzan, Zibar ve Revandiz'den bütünüyle, Zaho'dan kısmen çekilmişler ve Dohuk-Akra-Batas hatında tutunmuşlardı. Ayaklanmaların yakınında yer alan ve çoğunluğunu Türk nüfusun oluşturduğu Erbil kentinde, İngiliz karşıtı havanın hiç eksilmemesine ve Türklerin geri geleceği beklentisinin hiç yitirilmemesine karşın, bu süreçte herhangi bir karışıklık yaşanmadı. İngilizlerin dağlık bölgelerde hiçbir etkinlikleri yoktu. Yalnızca Musul, Kerkük, Kifri, Erbil, Süleymaniye kentleriyle bunları çevreleyen düzlükleri denetleyebiliyorlardı. Türkler zaten kentlerde yaşıyor ve sıkı denetim altında tutuluyorlardı. Arap, Hıristiyan ve Yezidî aşiretleri sorun çıkartmıyorlardı. Fakat Kürtler sürekli direniş durumundaydılar⁴⁶.

1919 yılı sonunda İngilizler, Kürt ayaklanmacılarla düzenli ordu birlikleri kullanılarak başa çıkmanın mümkün olmadığını artık anlamışlardı. Yeni ve etkili bir yöntem geliştirdiler. Tüm ana yerleşim merkezlerine baskı unsuru olmak üzere birer askerî birlik yerleştirip, muhalif Kürt aşiretlerini birbirlerine karşı kullanmak ve gerektiğinde hava kuvvetlerini devreye sokmak suretiyle izleyen aylarda durumu büyük ölçüde denetim altına aldılar⁴⁷. Osmanlı Devleti de, İngilizlerin Kuzey Irak'tan daha kuzeye çıkmamaları için Musul ve Kerkük'teki durumdan istifade etmeye çalıştı.

b) İngilizlerin Seyyid Taha Uygulaması

İngilizler, çekildikleri kuzey bölgelerini Ubeydullah'ın torunu ve Seyyid Abdülkadir'in yeğeni olan Seyyid Taha'yı kullanarak denetlemek

⁴⁵ Ömer Osman Umar, "İngilizlerin Musul'da Özdemir, Şeyh Mahmud ve Aşiretlere Karşı Politikası", *Genelkurmay ATASE Başkanlığı Askerî Tarih Bülteni*, yıl: 27 (Şubat 2002), sayı: 52, s. 8-9.

⁴⁶ Kaymaz, *Musul Sorunu*, s. 108.

⁴⁷ İngiliz kamuoyunu rahatlatmak isteyen İngiliz Savaş Bakanlığı, 15 Aralık 1919'da bir açıklama yaparak, İmadiye ve çevresindeki Kürtlere karşı bir operasyon düzenlendiğini, Zibari Kürtlerinin cezalandırıldığını ve İngiliz prestijinin kurtarıldığını bildirdi. Bakanlığa göre Irak'taki birliklerin sağlık durumu da çok iyi idi (*The Times*, 15 December 1919, 42283)

istediler. Ona, Şemdinli, Revandiz ve Deşt-i Harir bölgelerini İngilizler adına yönetmesini, karşılığında da kendisine aylık bağlamayı teklif ettiler. Buna karşılık Taha, İran topraklarında ve Musul Vilâyeti'nin kendisine önerilen bölgelerin dışında, etkinlik alanını genişletmeye çalışmayacaktı; isterse kuzey yönünde Oramar, Çölemerik ve Gevar'a doğru yayılabilirdi. Taha, İngilizlerin istediği düzeni kurmayı dört koşulla kabul etti: 1) Kürtler için genel af ilân edilecek; 2) Bütün Kürdistan için tek bir lider dayatılmayarak ülke özerk bölgelere bölünecek; 3) Hıristiyanların yerleştirilmeleri işi, Kürtlerin Ermeni ya da Nasturi egemenliğine girmelerine kesinlikle yol açmayacak biçimde yürütülecek; 4) İngiliz Hükümeti, Araplara yaptığı maddî yardımı Kürtlere de yapacak.

Ancak Taha'nın, Batı İran'da çok geniş bir alanı denetim altında tutmakta olan Şikak Aşireti'nin güçlü lideri Simko'nun (İsmail Ağa) desteği olmadan bu çapta bir sorumluluğu üstlenecek gücü yoktu. Simko ise, Nasturi Patriki Benjamin Mar Şimun'u tuzağa düşürerek öldürdüğü için İngilizlerle mesafeliydi. Üstelik İngilizlerin, bölgede özerk bir Nasturi oluşumunu gerçekleştirmek için Taha'yı kullandıklarından kuşkuluyordu⁴⁸.

Cari'de bulunan Seyyid Taha, Haydar Bey'den 1919 yılı Mart ayında tohumluk ve çift hayvanı talep etmişti. Haydar Bey buna ilaveten maaş vaat ederek Seyyid Taha'yı Van'a getirmeye çalışıyordu, Nisan ayı başında Van'a geleceğini ümid ediyordu ve onun her emri kayıtsız şartsız yerine getireceğinden emindi. Seyyid Taha geldikten sonra Simko'nun çalışmalarını anlamak ve ona göre tedbir almak için bekliyordu⁴⁹. Oysa Seyyid Taha nisan ayı başında Van'a değil İngiliz konsolosunun görevlisi olarak Rumiye'ye Simko'nun yanına bir anlaşma yapabilmesi için gönderilmişti. Haydar Bey bu durumu araştırmak için Rumiye'ye bir adam göndermişti⁵⁰.

11 Haziran 1919'da Seyyid Taha İngilizlerden yirmi altı bin lira ve bir miktar tüfek ve cephane alarak Şemdinan'ın Nüşar köyüne ve biraderi Seyyid Maslah da Şemdinan'ın merkezine gelmişti. Ayrıca 12 Haziran 1919'da Revandiz'den İngiliz memuru Peyl ile bir telgraf memuru, bir Arap

⁴⁸ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 35; MacDowall, *A Modern History of the Kurds*, s. 121-123; Kaymaz, *Musul Sorunu*, s. 110.

⁴⁹ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 98. 8 Nisan 1919'da Dâhiliye Nezaretin'den Van vilayetine gönderilen şifrede, "Seyyid Taha ve Simko hakkındaki teşebbüsâtımız neticesinden ve istilâatımızdan malumat itası" deniliyor, gelişmelerden haber alınmak isteniyordu (a.g.d. lef. 97).

⁵⁰ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 99.

jandarması Şemdinan merkezine gelerek bir gece Seyyid Maslah'a misafir olduktan sonra dönmüşlerdi. Seyyid Taha, Kürd rüesasına İngilizlere tab'iyeti için mazbata imzalatırmak istemiş fakat Oramar ve Rosteki aşiretleri teklifi reddetmişlerdi. Haydar Bey, bir daha İngiliz memuru gelir ve maiyetinde Arap rüesası getirirse jandarmanın zor kullanarak vilayet haricine çıkarılması için mutasarrıf ve kaymakama emir vermişti. Bir daha gelirse İngiliz memurunun da Şemdinan hududuna girmesini men edeceğini Dâhiliye Nezaretine bildirmişti. İngiliz memurunun telgraf hattı çekmek için keşif yapmak maksadıyla geldiği ve Seyyid Taha'nın kardeşi Seyyid Maslah'ı Şemdinan'a kaymakam yapmak istediği anlaşılıyordu. Seyyid Maslah, zahiren Osmanlı Devleti'ne itaat ve sadakat gösteriyordu⁵¹.

Van Valisi Haydar Bey, İngilizlerin Seyyid Taha ile çevirdiği oyunlardan haberdardı ve 17 Temmuz 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, "*Seyyid Taha'nın İngilizleri dâlgir ettiği tahakkuk ederse bu planları da kendiliğinden akim kalır, tahakkuk etmezse teşebbüslerinde devam ihtimaline karşı da elden gelen bütün tedabire zaten tevessül edilmiştir*" diyordu⁵². Haydar Bey, bölge aşiretleri ile görüşerek bunların Seyyid Taha ile birlikte hareket etmemelerini sağlamıştı. Seyyid Taha, İngiliz siyasi temsilcisinin davetlisi olarak Bağdat'a giderken Erbil'de toplanan ağalar, İngilizlerin kendisine verebileceği paranın azamisini vermeğe amade olduklarından bahisle din düşmanın teklifini kabul ile İslam arasına nifak sokmamasını rica etmişlerse de, kabul etmemesi üzerine Seyyid Taha'yı tahkir etmişlerdi. Seyyid Taha buradan dönüşünde bütün ahali ve aşiretlerin nefretini kazanmıştı. Bu arada Şeyh Mahmud, Seyyid Taha'yı nezdine davet için altı asker göndermişti. Haydar Bey'in tedbirleri sonunda Erbil'den Van'a kadar aşiretler, ulema ve ileri gelenleri Seyyid Taha'nın hareketini tel'in ve Osmanlı Hükümetinin başarısına dua etmekteydiler⁵³.

Haydar Bey 15 Temmuz 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, "*İngilizlerin Seyyid Taha'ya beylik vaad ettikleri ve top, mitralyöz ve iki bin mazer külliyetli para verdikleri tahakkuk ediyor, Seyyid Taha'nın Nasturilerle itilafı Kürdlerin hoşuna gitmiyor, aşairi aleyhine çevirmek için bundan istifade etmekte kusur etmiyorum. Seyyid Taha Revandiz'den avdetinden sonra sarkıntılığa başlayacağı tahmin ediyorum.*" diyordu. 20 Temmuz 1919'da İngilizler Seyyid Taha

⁵¹ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 6-1, 6-2.

⁵² BOA. DH. KMS. 50-2/25.

⁵³ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 64.

ile Nasturileri anlaştırmak Van Nasturilerini İmadiye ve İran Nasturilerini Şit cihetlerinde iskâna karar verdiklerine dair haberler alınıyordu⁵⁴.

Haydar Bey'in tahminleri doğru çıktı. Seyyid Taha, 1919 Temmuz ortalarında, Revandiz İngiliz Siyasi Hâkimi Koben ile birlikte Şemdinan'ın Lakseru köyüne geldi ve kaza kaymakamına Şemdinan'ın İngiltere'ye verildiğini bu sebeple bütün memurlar ve jandarma ile Başkale'ye gitmesini tebliğ etti. Haydar Bey bu durum karşısında nasıl hareket edileceğini Dâhiliye Nezareti'ne sorarak “*memurimize burası İngiliz himayesine verildi, gidiniz deyince hemen çekilecek miyiz?*” diyor, böyle bir tebliğin ancak İngiltere Sefareti tarafından Babıali'ye bildirilebileceğini, bu durumun muhtemelen İngiliz temsilcisi ile kaymakam arasındaki yanlış anlaşılardan doğmuş olabileceğini düşündüğünü yazıyordu⁵⁵.

Dahiliye Nezareti 24 Temmuz'da bu telgraflara vermiş olduğu cevapta, Haydar Bey'in düşüncelerine katılmakla beraber böyle bir tahliye talebinin tekrarlanması halinde “*nazikane protesto edilerek*” durumun hemen nezarete bildirilmesini istiyordu. Kısa bir süre sonra İngiliz temsilcisinin talebinin gerçek olduğu anlaşılıyordu. Olay bir yanlış anlaşılmadan kaynaklanmıyordu. İngiliz temsilci Şemdinan Kaymakamı Mehmed Bey'e şu tezkere ile müracaat etmişti:

“...Orada bir miktar Osmanlı aşireti isbat-ı vücud ediyor. Nasıl olur da siz resmi yalan söylüyorsunuz. Şemdinan Kazası fülen İngiltere devlet-i fehimesinin taht-ı idaresinde bulunuyor. Bu emrimin size vusulüyle orada bulunan gerek asker ve gerek Kürdi (?) müdürünü de alıp Van'a gitmeye mecbursunuz orada size lazım olan verilecektir. Aksi taktirde size nezaketten hariç karşı harekette bulunmaya mecbur olacağım”. Haydar Bey bu metnin sonuna düştüğü notta, İngilizlerin maksadı Hakkâri'ye gelmek olduğu anlaşılıyor diyordu⁵⁶.

İngiliz temsilcisinin emri-i vakisine karşılık Şemdinan Kaymakamı hastalığını beyan ederek kazadan ayrılmamıştı. Şemdinan ve Başkale'de telgraf hatı bulunmadığı için haberler ancak bir haftada Van'a gelebiliyordu. Dâhiliye Nezareti'nin 24 Temmuz tarihli emri de bu yüzden kazalara geç ulaşacaktı. Bu durumu düşünen Haydar Bey mesuliyeti üzerine alarak, Pervari'den 20 kişilik bir kuvveti Şemdinan'a gönderdi ve giden kuvvetlere, İngi-

⁵⁴ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 46-2; lef. 9.

⁵⁵ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 53, 53-1, 54

⁵⁶ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 56, 57; Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1990, s. 284.

lizlere karşı silah kullanılmamasını ancak kazanın Seyyid Taha'nın kuvvetleri tarafından ele geçirilmesine karşı silahla karşılık verilmesini istedi. Haydar Bey bu tavrıyla İzmir gibi bir emir vaki karşısında kalınmamasını hedeflemiştir⁵⁷.

Bu arada Hakkâri Jandarma Tabur Komutanı da Şemdinan'a giderek durumu araştırmaya başlamıştı. Jandarma Tabur Komutanı, 3 Ağustos tarihli raporunda, Kürt aşiretlerinin Osmanlı Devletine sadık olduklarını görmekle beraber o taraflara yeterli kuvvet gönderilmediği için gizli bir şekilde Seyyid Taha'ya yanaştıklarını bu durum karşısında kuvvet gönderilmezse ve İngiliz siyasi memuru İran aşiretlerini ikna ederek Seyyid Taha'ya yaklaşırsa ahalinin korkularından Seyyid Taha ile birlikte hareket edecekleri sonucuna vardığını yazıyordu. Ayrıca yapılan incelemeler sonunda İngilizlerin aşiretlere bol miktarda para dağıtmakta oldukları da tespit edilmişti⁵⁸.

Bu incelemeler sonunda, Haydar Bey de XIII. Kolordu Kumandanlığı'na müracaat ederek Şemdinan'a bir bölük nizamiye gönderilmesini istemiş ve bu kuvvetler oraya ulaşınca kadar mutasarrıf vekilinin Şemdinan'da kalmasını emretmişti. Harbiye Nezareti gerekli olan kuvvetin acilen bölgeye gönderilmesini kolordu kumandanlığından istemişti. Bu talep doğrultusunda XIII. Kolordu Kumandanlığı, Van'a bir batarya top ile Şemdinan'a bir müfreze göndermişti⁵⁹.

Haydar Bey, yaptığı çalışmaları Dâhiliye Nezareti'ne 4 Ağustos tarihli telgrafında şu şekilde bildiriyordu: "...Aşiretler paraya dayanamıyorlar. Bu sefer muvaffak olamazsam Capitan Bill para kuvvetiyle aşairi celb edeceğinden endişe ediyorum. Takbiki muktezi tedabir ittihazında kusur etmiyorum". Haydar Bey Şemdinan Kaymakamının kazanın tahliye edilmesi konusunda kusurlu olduğunu düşünerek ve hastalığını belirterek görevden almış ve yerine 5 Ağustos'ta vekâleten Adilcevaz Kaymakamı'nı atamıştı. 2 Ağustos'ta Şemdinan Kaymakamı fena halde hasta olduğu için Çankırı'ya sevk ile vekâleti Şeyh Maslah'a vermeyi düşünüyordu. Bunun için Şeyh Maslah hakkında biraz daha tahkikat yaptırıyor, yanına koyacak muktedir bir jandarma zabiti arıyordu. Dahiliye Nezareti, Seyyid Maslah hakkında iyi tahkikat yapılmasını istiyor ve kaymakam vekaletine tayini, sadakati halinde ne kadar

⁵⁷ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 61.

⁵⁸ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 66.

⁵⁹ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 65; lef. 8.

faydalı ise aksi taktirde o kadar zararlı olacağını ikaz ediyordu. Bu ikaz doğrultusunda Adilcevaz Kaymakamı vekaleten Şemdinan Kaymakamlığı'na tayin edilmişti⁶⁰.

Kaymakam vekili göreve başladıktan sonra Van Valiliğine gönderdiği 9 Ağustos tarihli raporunda, Şemdinan Vakasının kaymakamın pek hasta ve jandarma kumandanının çocuk olmasının verdiği cüret neticesi olarak yapılmak istenilmiş bir blöften⁶¹ ibaret olduğunu, Seyyid Taha'nın ehemmiyetinin olmadığını, ancak İngiliz parasının çok etkili olduğunu, İngilizlerin elinde bulunan Basra'daki Osmanlı esirlerinden 35'inin Şemdinan'a geldiğini ve Irak'ın genellikle İngilizlere karşı olduğunu belirtiyordu⁶².

Haydar Bey Van'da bu tedbirleri alırken Dahiliye Nezareti'nin bu konuda ne yapacağı da belli değildi. Bu sebeple 15 Ağustos 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ni Şemdinan konusunda uyararak, "*Van nasıl Vilayât-ı Sittenin kalbi ise, Şemdinan da Van'ın kapısı, temel taşıdır. Şemdinan'da gerekli tedbirler alınmazsa Van elden gider, Van düşman eline geçerse Bitlis ve Erzurum'a yol açılır, Sivas'a kadar çorap söküğü gibi hepsi gider. Bugün devlete sadık gibi duran ve İngiliz parası ile müstakil Kürdistan kurmaya hazır olan bütün aşiretlerin gözleri Van'a dikilmiştir. Van veya onu bir parçası elden giderse paraya ve kuvvete meclub olan Kürdler derhal ayrılığa düşer*" diyor, eğer Şemdinan'ın tahliyesi siyasi bir zorunluluk ise evvela azline müsaade buyurulmasını istiyordu⁶³.

Alınan tedbirler ve yapılan ikazlar sonunda Şemdinan tahliye edilmiş ve İngilizlerin Seyyid Taha'yı kullanarak gerçekleştirmek istedikleri emri vakinin önüne geçilmişti. Bunda Van Valisi Haydar Bey'in payı oldukça büyüktü. Fakat bu durum İngilizleri rahatsız etmişti. Zaten Van valiliğine başladığından itibaren İngilizlere karşı yaptığı çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştı. İngilizler, Seyyid Taha planının uygulanamayacağını anlayınca ona verdikleri desteği çektiler, bunun üzerine Seyyid Taha tekrar Osmanlı

⁶⁰ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 62, 64, 66-1, 69.

⁶¹ İngiltere Yüksek Komiserliğinden Amiral Webb, 30 Ocak 1919'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektupta, Türklerin en iyi anladıkları şeyin zor olduğunu, bununla birlikte blöfün adam akıllı yararlı olduğunu ve o sırada bir hayli blöf yapıklarını ve örnek olarak, karışıklık çıktığında Şile'ye giden bir ganbot kaptanı ile tercümanının nasıl tek başlarına kaymakamı tutuklayıp getirdiklerini anlatıktan sonra, bırakışmanın uygulanması için blöfün gerekli olduğunu ve başka yerlerde de bunu başarıyla uygulayacaklarını ekliyordu (Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, I, İstanbul, 1992, s. 23).

⁶² BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 77.

⁶³ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 70.

Devleti'ne yaklaştı ve 6 Ocak 1920'de Şemdinan'dan Sadarete şu telgrafi çekti:

“Makam-ı Muallâ-yı Hilafet ve Saltanata asırlardan beri aile-i acizemle ibraz edildiği fart-ı sadakat ve fedakârâne hizmet-i zat-ı celil-i senaveri sıfat-ı tacidârice meçhul olduğu irade-i arzıdır. Binaenaleyh kemteriniz de ailemizin eserine tevfiken makam-ı mualla-yı müşârinileyhaya her türlü sadakat ve hidemat-ı fedakâranede bulunmayı erkan-ı aile ve binlerce mensubin-i acizanemle her bar hazırım. Ehl-i İslâmın kitle-i saltanattan fekk-i irtibatları neticesi gördükleri bunca maddi ve manevi zararlara her vechle müdrikim bununla beraber sekiz on seneden beri ve aelhusus harbin son senelerinde binlerce efrad-ı aileyi kemterânemle ibraz eylediğim hizmet ve fedakârlıklarına karşı taltif ve tesir intizar ederken bazı garazkârânın eracifi ile maruz kaldığım bunca ittihattan son derece müteessirim. Binaenaleyh hissiyat-ı sadıkane-i ubudiyetkârânemin südde-yi seniyye-i hazret-i hilafetpenahiye arz ve ibleğına tavassut-ı sami-i vekâletpenahilerinin şayanını temenni eylerim. Şemdinan'da Sadattan Seyyid Taha⁶⁴”.

Osmanlı Sadaret Makamı, Seyyid Taha'nın bu sadakatine temkinli yaklaşıyor, Dâhiliye Nezareti 5 Şubat 1920'de Van Vilayeti'ne gönderdiği yazı ile Seyyid Taha'nın bu telgrafındaki beyan-ı sadakati hakkındaki malumat ve mutala'anın hemen gönderilmesini istiyordu⁶⁵. Seyyid Taha'nın belirsiz durumu İngilizlerin Irak'a kesin olarak hâkim olacakları döneme kadar devam edecektir. Haydar Bey de Seyyid Taha ile ilgili görüşlerini zaten bildirmiş durumdadır.

c) İran'daki Gelişmeler ve Simko Aşireti

1914 yılında Birinci Dünya Savaşının patlak vermesinden sonra Hak-kârî'nin Nasturi Hıristiyanları, daha güvenli olan Rumiye'ye kaçmışlardı ve Ruslar onları koruması altına almışlardı. 1917 İhtilalinden sonra Ruslar kuvvetlerini bölgeden çekmiş ve oluşan otorite boşluğu Şikak Aşireti Reisi Simko tarafından doldurulmuştu. Kuzeybatı İran'da çeşitli orduların birbirleriyle savaştığı ihtilal ve savaş zamanında Simko gücünü artırmıştı. İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaş gücü haline getirmek istediği Nasturiler, Rumiye bölgesinde kendileri için açık bir şekilde bağımsız bir devlet oluşturmak niyetinde idiler. Bu durum Simko'nun çıkarları ile doğrudan bir çatışmaya neden oldu. Simko bundan sonra Kürt milliyetçiliği

⁶⁴ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 23.

⁶⁵ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 22.

fikirleri ile geleneksel bir savaş lideri olarak rolünü birleştirdi ve başarılı bir şekilde çeşitli aşiretleri birleştirip kumandası altına aldı. Savaşın son yılında Nasturilerin dini ve siyasi lideri Mar Şimon, Osmanlı Devleti ve İran'a karşı işbirliği için Simko ile bir görüşme ayarladı. Nasturilerin planlarına hiçbir şekilde güvenmeyen Simko, Mar Şimon'u ve maiyetinin çoğunu pusuya düşürerek öldürdü⁶⁶.

Simko, 1919 yılı Mart ayında Van Valisi Haydar Bey'den, İran Hükümetiyle Ermeni ve Nasturilerin üzerine hücum için hazırlık yapmakta olduğundan bahisle devamlı olarak silah, cephane, mitralyöz ve süvarilerini talim için subay gönderilmesini istiyordu. Haydar Bey durum inkişaf edene kadar onu oyalamaya çalışacağını Dahiliye Nezareti'ne bildiriyor, "*Simko'nun müdafaaaya yeterli cephaneye sahip ve İran'dan üzerine sevk edilecek kuvvetlere karşı durabileceğinden emin olsa dakika kaybetmeksizin istiklalini ilan eder, bunun için olayın bizim hududa sirayet etmemesi için Simko'yu iknaya çalışıyorum ve vaad de aldım*"⁶⁷ diyordu.

Simko, Haydar Bey'e cevaben gönderdiği mektupta, Osmanlı Devleti'ne sadakat ve bağlılığını yeminle teyid ve her zaman emrine hazır olduğunu temin etmişti. Rumiye'ye gelen ve İngiliz konsolosuna namı verilen siyasi memur, Başkale'den geçmeye çalışmış ise de aşiretlerin şiddetle karşı koyacaklarını anladığından Musul'a dönmüştü. Tebriz'de bulunan İran Veliahtı, Simko'ya Ermenilerle Nasturileri göndereceğini ve bunlara karşı koymasını yazmış ise de Simko, bir tek Müslüman kalıncaya kadar bir tek Nasturi ve Ermeninin Azerbaycan'a girmesine müsaade etmeyeceğini bildirmişti⁶⁸. Bir İngiliz kaynağındaki bilgilere göre, Simko'nun 1919 yılı operasyonlarına Van Valisi Haydar Bey⁶⁹'in casusu Mirza Ali Esker'in idaresindeki subayların başında bulunduğu 400-500 Türk katılmıştır. Türkler Simko ile birleştirmek istedikleri Hoy'daki üslerini kurmayı başarmışlardır. Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'deki yenilgisi, İran Kürtlerinin şimdiki müttefikleri gördükleri Türklerin yanına geçme eğilimlerini güçlendirmiştir⁷⁰. Bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere İngilizlerin Simko'ya yaklaşımları oldukça düşmancadır ve bu durumun ortaya çıkmasında Türklerin etkisi oldukça fazladır.

⁶⁶ Susan Meiselas, *Kurdistan in the Shadow of History*, Random House, New York, 1997, s. 96.

⁶⁷ BOA. DH.KMS. 50-3/25, lef. 98.

⁶⁸ BOA. DH. KMS. 50-3/25 lef. 29.

⁶⁹ Bu İngiliz belgesinde Haydar Bey'den "Van Valisi Halil Paşa" şeklinde bahsedilmektedir.

⁷⁰ Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, s. 95.

Amerika'nın Rumiye Konsolosu, 1919 yılı Haziran ayı başında külliyele para ile Simko'nun yanına gelerek, onu İran'da ve Van'da karışıklık çıkarmaya teşvik etmişti⁷¹. İran'da Makü Hanı aşiretlerden asker toplayarak Simko'ya karşı harekete hazırlanmaya başlamıştı. İran Şahı, karışıklıkları teskin etmek ve demokratları tedip için İngilizlerden yardım istemiş, İngiliz zabıterileri İran süvarileri Tebriz'e gelmişlerdi. Huduttaki bu hadiseler Osmanlı Devleti'ndeki aşiretlerin katılması engellenmişti⁷². Ağustos ayı başında İngiliz yüzbaşılardan Bill, Rumiye'den Tebriz'e gelmiş, İran hükümetinden emin olmayan Simko'yu Osmanlı Devleti'ne karşı saldırtmaya çalışmıştı. Bütün bu İngiliz tahriklerini haber alan Haydar Bey, Simko ile müttefiki aşiretler arasında nifak çıkarmaya çalışıyor, onun Osmanlı Devleti'ne karşı durumunu kendisinden soruyordu⁷³.

Haydar Bey'in İran'a durumu araştırmak için gönderdiği adamlardan birisi Haziran ayı başında Van'a dönmüş, yanında bütün Kürtlerle beraber Simko'nun Devlet-i Aliye-i Osmaniyeye sadık kalacağına dair misaknâmesini getirmişti⁷⁴. Simko, İran'da Ermeni ve Nasturilere karşı mücadele ettiği için Osmanlı Devleti aşiretlerinden de mücadelesine destek verenler oluyordu. Haydar Bey aşiretlerin bu işe karışmamaları ve Simko'ya nasihat etmesi için bütün aşiretler tarafından muhterem sayılan ve sözü dinlenen Mutiullah Bey'i İran'a göndermişti⁷⁵. Bu sırada İngilizler Simko'yu Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçirmek ve ümitsizliğe düşürmek için, "*Osmanlı Devleti sulhu kabul etmedi, harbe devam edecektir, Enver Paşa Azerbaycan'ı zabt ettikten sonra Hoy ve Selmas'ı zabta gelecektir*" şeklinde propaganda yapıyorlardı⁷⁶. Bu propagandalara inanmayan Simko, Haydar Bey'in 15 Temmuz 1919'da gönderdiği adamları iyi bir şekilde karşılamış, attan indikleri yerden eve kadar adamlarına el üstünde taşıtmış ve Osmanlı Devleti'ne te'yid-i sadakat etmişti. Haydar Bey'e göre, Simko muhtelif tesirlere maruzdu. Mevcudiyetini kurtarmak için herkese yanaşıyordu, mamafih Osmanlı Devleti'nden yardım görse hepsine tercih edecekti. Bu sebeple kendisi durumun inkişafına kadar oyalanacaktı⁷⁷. Ancak Simko da

⁷¹ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 13.

⁷² BOA. Dahiliye Nezaretü Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayış Kalemî (DH.EUM.AYŞ.) 11/15.

⁷³ BOA. DH.KMS. 50-3/25, lef. 66-2.

⁷⁴ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 33.

⁷⁵ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 40.

⁷⁶ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 41.

⁷⁷ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 47. Bazı Ermeni kaynaklarına göre, Simko ve kız kardeşiyle evli bulunduğu Seyyid Taha'nın, aynı dönemde, Ermenilerin Doğu Anadolu'ya geri dönmelerini engel-

durumun farkındaydı, fakat İran Hükümeti'ne karşı desteğe ihtiyacı olduğu için yardım taleplerini devam ettirecekti.

XV. Kolordunun da desteğini sağlayan Haydar Bey, İngilizlerin çalışmalarını anlatarak Simko'yu kendi tarafına çekerek bir Kürt ayaklanmasının önüne geçmişti. Bir Ermeni işgalinin getireceği felaketleri düşünen Kürt ileri gelenleri ve aşiret ağaları Türk-Kürt birliğine sarılmışlardı. İran'ın Rumiye bölgesinde bulunan Simko, XV. Kolordunun silah ve cephane yardımıyla o bölgeyi İngilizlerin idare ettiği Nasturi kuvvetlerine karşı sonuna kadar savundu⁷⁸. Simko'nun bu mücadelesi 1929 yılına kadar sürdü.

2- VAN VALİSİ HAYDAR BEY'İN AŞİRET LİDERLERİ İLE GÖRÜŞMELERİ

Savaşın son zamanlarında Osmanlı Devleti, milis adı altında bölgedeki kuvvetleri teşkilatlandırmıştı. 19 Eylül 1918'de Şeyh Mahmud'a Musul'da verilen görevle, Süleymaniye Milis Teşkilatı kurdurulmuştu. Süleymaniye Livası Milis Komutanı tayin edilen Şeyh Mahmud, Süleymaniye'nin silahlı aşiretlerinden ve ahalisinden bir savunma kuvveti hazırlamaya gayret göstermişti. 1915 yılında Musul Valiliği görevinde bulunan Haydar Bey de aşiretlerin kazanılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuş⁷⁹, Musul, Van ve çevresindeki Nasturi isyanının bastırılmasında da önemli çalışmaları olmuştu⁸⁰. Meclis-i Vükelanın 17 Mart 1918 tarihli kararı ile Van valiliğine tekrar tayin edilmiş olan Haydar Bey⁸¹, Ruslarla mütareke akdedilmesinden sonra

lemek için, Kürtleri kullanmayı düşünen ve bunun için yardım sözü veren Van'daki Türk milliyetçileri ile de ilişkileri vardı. İzleyen yıllarda da bu iki Kürt aşiret reisi, hem İngilizlerle hem de Türk milliyetçileri ile ilişkilerini sürdürecektlerdi. Simko İran'daki isyan hareketine 1929 yılına kadar devam etti, 1923 yılında Türkiye'nin desteğini almak için teşebbüsleri de bir fayda vermedi ve İran Hükümeti tarafından 1929 yılında pusuya düşürülerek öldürüldü (Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Nollar*, İstanbul, 1993, s.236-237).

⁷⁸ *Türk İstiklal Harbi*, c. III, Doğu Cephesi (1919-1921), Ankara, 1995, s. 29.

⁷⁹ Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918)*, Ankara, 2004, s.40, 253

⁸⁰ Haydar Vaner, "Türkiye'de Nesturi Hadisesi", *Yeni Tarih Dünyası*, yıl:1, II/16 (30 Nisan 1954), s.643. Haydar Bey Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki doğu vilayetlerinin durumunu ve İngilizlerin çalışmalarını şu şekilde izah ediyordu: "...doğuya, yumurtaya tenezül eden kaymakamlar, kendilerini kadın yerine koyan ahlaksız mutasarrıflar gönderdik. İdari, adli, iktisadi, zirai ve kültürel ihtiyaçlarına kulak bile asmadık. Yabancıların aralarına hulul ederek oynadıkları çeşitli oyunlarına göz yumduk. Yahut öyle yapmak zorunda kaldık. Her türlü tahrikata görmezlikten gelir gibi sustuk. İngilizler coğrafya kitaplarında bile Nesturi ve Kürtleri müstakil olarak göstermeye başlamışlardı." (a.g.y. s. 642). Nasturiler ve İngiliz-Rus politikaları hakkında geniş bilgi için bkz. Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid Devrinde Hakkari Sancağında Nesturiler ve İngiliz-Rus Emperyalizmi", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 25-30 Eylül 1981, ss.1-14.

⁸¹ BOA. Meclis-i Vükela (M.V.), 249/50.

doğunun kurtarılmasında önemli görevler almıştı. Van Vilayetinin 1918 yılı Nisan ayında tamamen kurtarılmasından sonra devam edecek olan ileri harekâta da Ali İhsan Bey'in kuvvetleri içerisinde bulunan Haydar Bey, Mondros Mütarekesi imzalandığında Van Valiliği görevini sürdürüyordu. Musul Vilayeti'nin ve Elviye-yi Selase'nin İngilizler tarafından işgali Van Vilayeti'nin durmunu daha kritik bir hale getirmişti⁸².

1919 yılı baharında, Güneydoğu Anadolu'da işlerin ters gittiğini fark eden İngilizler Bağdat'taki ajanlarından Binbaşı Noel'i, gelişmeleri lehlerine çevirmek için, Güneydoğu Anadolu Bölgesine göndermişlerdi. 7 Nisan 1919'da Musul'dan hareket eden Noel, Nusaybin, Mardin, Midyat, Diyarbakır, Malatya'da Eylül ayının ortalarına kadar süren araştırma ve gözlemlerde bulunarak bölgedeki aşiret reisleri ile görüşmeler yaptı. Bu görüşmelerde Kürt milliyetçiliğinin gelişmesi üzerinde durdu⁸³. Doğu ve Güneydoğu aşiretleri İngilizlerin bu çalışmalarından kaynaklanan rahatsızlıklarını ve bölgenin Ermenistan yapılacağı konusundaki düşüncelerini Babâli'ye gönderdikleri telgraflarla dile getirdiler. Diyarbakır ve Van valileri de durumu Dâhiliye Nezareti'ne bildirerek, İngilizlerin aşiretleri yönlendirmeleri ile ilgili politikalarına karşı alınması gereken tedbirlerin neler olması gerektiğini soruyorlardı. Doğu vilayetlerinden gelen müracaatları inceleyen Hey'et-i Vükela, bölgeye asker göndermenin mümkün olmadığını, hazine- nin de buna imkan vermediğini, ancak durumun İngiltere Yüksek Komiserliğine bildirildiğini, İngilizlerin işgallerine kapılan aşiretleri kazanmak için bunlara madalya veya unvan verilebileceğini, eğer bu tedbir yeterli olmazsa bölgeye oralarca iyi tanınan, sözü geçer, faziletli ve karakteri muteber kimselerden nasihatçiler gönderilmesinin uygun olacağına karar vererek durumu Van ve Diyarbakır vilayetlerine bildirdi⁸⁴. 22 Nisan 1919'da Dâhiliye Nezareti Diyarbakır ve Van vilayetlerine gönderdiği gizli telgrafta,

⁸² Ali İhsan Paşanın birliklerine verdiği iki emir Haydar Bey'in bu çalışmalarını gösterir niteliktedir:

"Haydar Bey asayişin temini ve erzak tedariki için bizimle el birliği yapıyordu. Bilahare benim karargahıma iltihak ederek Ermeni, Nasturi ve Asurilerin tedibinde mahalli mahumatından istifade edilerek bize yardım etmiştir. "26 Mayıs'ta 5. Fırkaya verilen emir: 1- Van Valisi Haydar Bey Van'ın cenub ve cenub-ı şarkisinde meskun aşiretleri toplayarak yakında yapacağımız umumi taarruz için Bacirge üzerinden Rumiye'ye akın yapacaktır. 2- Bu maksadı temin için müşarünileyhın maiyetine mürettep piyade taburunu makineli tüfek ve cebel topçu takımı ile beraber veriyorum. 3- Mürettep tabur 31 Mayıs'ta Başkale'de Haydar Bey'in emrine girecektir." "20 Haziran'da 6. Fırka ile Vali Haydar Bey Rumiye'ye taarruz edecektir" (Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 224, 231).

⁸³ Öke, *İngiliz Ajamı Binbaşı E.W.C.Noel'in "Kürdistan Misyomu"*, ss. 21-40.

⁸⁴ Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, I. Kitap, s. 134-135.

İngiliz zabitlerinin Dersim'e adam ve para göndererek Kürtleri Osmanlı Hükümeti aleyhine tahrik ve o havalide bir mesele ihdas edecekleri rivayet olduğundan gerekli tedbirlerin alınarak asayişin teminini istemişti. Ayrıca bu tür teşebbüslerin önlenmesi için de Harbiye Nezareti'nde bir komisyon kurulmuştu⁸⁵.

Van Valisi Haydar Bey'in bu uyarılardan önce aşiretlerle ilgili çalışmalara başladığı anlaşılıyor. Nitekim Dâhiliye Nezareti, 16 Mart 1919'da Van Vilayeti'ne gönderdiği telgrafta, "...*Halkın temayülünü takviye ve hakikatin sübutunu tahsil edecek mesaide devam buyrulması*"nı istiyordu⁸⁶. Haydar Bey, bölgede İngilizlerin en küçük bir başarısızlığının görülmesinin, birbirine güvenmeyen ve en küçüğünden en büyüğüne kadar "*tekaddüm hastalığına mübtela*" olan bütün aşiret reislerinin, hatta Kürt milliyetçiliği yapanların dahi Osmanlı Devleti'ne döneceklerine emin bulunuyordu⁸⁷. Bu sebeple İngilizlerin başarısızlığı için çalışmak gerekiyordu.

Haydar Bey, 1919 yılı Mart ayı ortalarından itibaren vilayeti dahilindeki aşiret reislerini Van şehrine toplamaya başlamıştı. Van'a gelen aşiret reislerinin hükümete bağlılıklarının devamı için her türlü fedakârlığa hazır olduklarını gören Haydar Bey, ahalinin ve aşiretlerin Sadarete, Wilson'a, İngiltere ve Fransa'ya müracaatlarını istemiş ve bunlara telgraflar çektilererek Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediklerini bildirmelerini sağlamıştır⁸⁸. Haydar Bey, 25 Nisan 1919 tarihinde, Van Vilayeti'nin bütün aşiret reislerini Abdurrahman Gazi Tekkesi önünde topladı. Bu toplantıda aşiret reisleri Hilafete ebediyen sadık ve bağlı kalacaklarına dair yemin etmişler ve Pağışaha telgraf çekmeye karar vermişlerdi⁸⁹. Dâhiliye Nazırı Mehmed Ali Bey 3 Mayıs'ta Haydar Bey'i bu başarısından dolayı takdir ediyordu⁹⁰. İngilizler bu toplantıdan haberdar olarak, Osmanlı Hükümeti'ni ikaz edince, Dâhiliye Nezareti, 27 Nisan 1919'da Bitlis, Diyarbakır ve Van vilayetlerine gönderdiği telgrafla, Van dâhilinde bazı aşiretlerin İngilizlere saldırmak için ittifak yaptıkları haber alındığından aşiretlerin bu gibi hareketlerden men edilmesini ve bunlara destek verilmemesini istedi⁹¹.

⁸⁵ BOA. Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH.ŞFR.) 98/267.

⁸⁶ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 2.

⁸⁷ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 31.

⁸⁸ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 98.

⁸⁹ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 101.

⁹⁰ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 100; BOA. DH.ŞFR. 99/41.

⁹¹ BOA. DH.ŞFR. 98/326

Bu uyarıya rağmen Haydar Bey aşiretlerle ilgili çalışmalarına devam etti. 13 Haziran 1919'da Van'ın kazası Saray'da toplattığı aşiret reisleriyle görüştü. Milliyet esası üzerine hükümet kurma ümidinin aşiretlerin kalplerinde belli bir iz bıraktığını gördü. Buna rağmen aşiretler, Osmanlı Devleti'nin maddi, manevi kuvvetine dayanmadıktan sonra ecnebi ve Ermeni istilasına karşı varlıklarını koruyamayacaklarına kanaat getirdiklerinden sadakatten çekinmeyeceklerdi. Urusanlı aşiretinin Osmanlı Devleti'ne geçen kısımlarının İran'da kalan kısmına bundan sonra düşmanlık etmeyeceğine dair teminat aldı. Makû ile Saray arasında aşiret temsilcilerinden mürekkep bir posta teşkil ederek Makû'de ve Aras boyunda cereyan edecek olayların zamanında haber alınmasını temin etti⁹². 17 Haziran'da Erciş ve Bargiri'ye giderek buradaki aşiretlerle görüştü ve icab eden nasihatte bulundu. Buradaki aşiretler, Osmanlı Hükümeti'nin her emrini yerine getireceklerine dair teminat vermişlerdi⁹³. Yine aynı tarihlerde umum Beytüşşebab aşireti reisi İsmail de Haydar Bey'in davetine icabet ederek merkeze gelmiş ve Osmanlı Devleti'ne sadakatini teyit etmişti⁹⁴.

20 Haziran'da Bayezid'e gelen Haydar Bey burada toplanan aşiret reisleri ile görüştü ve gerekli nasihatte bulundu. Bunlar da Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini teyit ederek her emri ifaya hazır olduklarını temin ettiler. Haydar Bey Bayezid'den Dâhiliye Nezaretî'ne bir teklifte bulunarak "*Musul'un Zaho, Duhok, İmadiye Kürd aşairinin öteden beri şahsıma merbutiyet-i fevkaladeleri vardır. Vaziyetimiz ve halimiz müsaid ise bunlara her istediğimizi yaptırır, arzu buyurulur ise bunları İngilizler aleyhine kıyam ettirir, Zaho, İmadiye zabıt ve askerleri var ise vurdurabilirim. Böyle bir hareket İngiliz aleyhine kıyam eden Arap aşairine de daha ziyade cüret verebilir*" diyordu⁹⁵. Osmanlı Hükümeti daha sonra da görüleceği üzere, açıktan yardımın imkânsızlığını bildirerek manevi yardımın devam ettirilmesini isteyecekti. Bununla beraber sınırın bu taraftaki aşiretlerin kesin surette elde tutulması gerekiyordu. Bu amaçla çalışan Haydar Bey 22 Haziran'da Erciş'e geldi. Buradaki aşiret reisleri ile de görüşüp sadakatlerini temin ederek 26 Haziran 1919'da Van'a döndü. Bu arada Erbil aşiret reisleri de gönderdikleri araçlarla sadakat ve bağlılıklarını bildirmişlerdi⁹⁶. Haydar Bey sadece Van vilayeti dâhilindeki aşiretlerle değil

⁹² BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 41.

⁹³ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 39.

⁹⁴ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 13.

⁹⁵ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 10.

⁹⁶ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 5.

Diyarbakır Vilayeti'ndeki aşiretlerle de ilgileniyor, bunlar arasındaki ihtilafları hallederek Osmanlı Devleti'ne bağlamaya çalışıyordu⁹⁷. Ayrıca o daha önce kıtalardan firar ederek Simko'nun yanında bulunan 400 Osmanlı neferini Van'a getirmeye çalıştı ve bunların getirilmesi için af çıkardı. Haydar Bey bunları getirmeye muvaffak olabilirse, yarısını Şemdinan'a göndererek hükümetin gücünü artırıp bu taraflarda tereddüt içerisinde bulunan aşiretlerin Seyyid Taha'ya muhalefetlerini sağlayacaktı⁹⁸.

İngilizler Haydar Bey'in teşebbüslerini tesirsiz bırakmak için aşiret reisleri ile devamlı temas halinde bulunuyorlar, bunlara casuslar göndererek Van ve Hakkâri çevresinde karışıklık çıkarmaya çalışıyorlardı. Haydar Bey'e göre, buna rağmen Seyyid Taha'dan başka hiçbir aşiret reisi İngilizlere para mukabilinde "*vicdanını ve namusunu satmamıştı*". Seyyid Taha'nın kabul ettiği şartlar ise, Kürt reislerini kendisinden geçici de olsa uzaklaştıracak mahiyette idi. Haydar Bey'in çalışmaları neticesinde bir yıldan beri Van Vilayeti'nde çalışan İngilizler başarısız olmuşlar ve bu başarısızlıklarını gördükçe daha fazla para dökmeye başlamışlardı. Haydar Bey İngilizlerin milyonlarına karşı şahsi etkisiyle ve maaşıyla mukabele ediyordu. Kendi deyişleyle, şimdiye kadar mağlup olmamış ve bundan sonra da mağlup olmamaya gayret edecekti. Haydar Bey, bazı Kürt reislerini muvazzaf bazılarını da fahri müdürlüklerle taltif etmişti. Aşiret reislerinden bir kısmı bunun dışında bırakılmıştı. Bunun gerekçesi ise, Haydar Bey'e göre, "*hepsi taltif edilirse atide büyük fedakârlıklar yapacak olanlara verilecek bir şey kalmazdı*". Haydar Bey 20 Temmuz 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden, bu işlerde kullanılmak ve hizmet ettikçe verilmek üzere cinsi ve derecesi ne olursa olsun elli nişanla isim yeri açık beratın hemen yetiştirilmesi ve icap ederse mirilivalıkla pašalık unvanının verilmesine dair kendisinin yetkili sayılmasını istiyordu. Ayrıca gönderilecek nasihatçiler için de parasının yetişmediğini belirtiyordu⁹⁹. Haydar Bey'in bu teklifleri Osmanlı Devleti'nin bu bölgede tutunabilmesi

⁹⁷ 8 Ağustos 1919'da Van Valisi Haydar Bey Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında şöyle diyordu:

"...3- Diyarbekir'in nim seyyar aşâ'iri öteden beri yazın sürülerini Van yaylalarında otlatırlar ve yayla zamanında bir çok vak'a hudusuna sebep olurlar. Bu aşâ'ir şimdiye kadar bir vak'a hudusuna sebebiyet vermemekle beraber sekiz sene evvel ika eyledikleri cera'im hasebiyle ma'mureye gelmekten tehaşi ettiklerinden ve dava-yı kadîm ru'yet edilemeyeceğinden ma'mureye serbest gelmelerini ve bir vak'a ihdas etmemelerini ve rahat durmadıkları taktirde şiddetle cezalandırılacaklarını söyledim. Şeyhine verecek bir şeyim olmadığı cihetle meşihattan maaş tahsis va'diyle gönderdim." (BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 8).

⁹⁸ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 46.

⁹⁹ BOA. DH. KMS. 52-4/8, lef. 8.

için yapabileceği en makul yoldu. Zira 17 Mart 1919'da Meclis-i Vükela da aynı doğrultuda bir karar alarak doğu vilayetlerine duyurmuştu.

Haydar Bey, bir taraftan doğudaki gelişmeleri kontrol etmeye çalışırken bir taraftan da Kürtçülerin İstanbul'daki faaliyetlerini yakından takip ederek bölgede gerçekleştirmek istedikleri Kürdistan birliği hakkındaki düşüncelerini İstanbul'a bildiriyordu. İngilizler ise, bir taraftan Irak, Musul ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki aşiretler üzerinde çalışırken diğer taraftan İstanbul'da bulunan ve kendilerini Kürt aşiretlerinin reisleri olarak tanıtan kimselerle entrika çeviriyorlardı. İstanbul'daki Kürt liderleri Osmanlı Hükümeti ve İngiliz Yüksek Komiserliği ile görüşmelerin ardından ciddiye alınmaya başlandılar. Hükümet yıpranması ve şehrin İtilaf devletleri tarafından işgaliyle, Kürtler milliyetçi gruplarını toplamada herhangi bir zorlukla karşılaşmadılar. Ayan üyesi Seyyid Abdulkadir ve Bedirhanlardan Emir Emin Ali ve onun iki oğlu Kamuran ve Celalet Ali Kürt Kulübü'nü 1918'de yeniden kurdu ve savaş öncesi ismi olan Kürdistan Teali Cemiyeti değiştirildi. 1908'deki ilk faaliyetlerinden bu yana on yıl boyunca bu tür gruplar eski soylu sınıf tarafından yönetilmişti, fakat çok da fazlaca taşralı ve aşiret üyesi vardı. Şubeleri hemen Diyarbakır, Siirt, Elazığ ve diğer kentlerde kuruldu. Haydar Bey, Van'da Kürt Teali Cemiyeti'nin çalışmalarının önüne geçerek Van Vilayeti'nde şube açtırmadı¹⁰⁰. Bu tutumda Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmelerinin de etkisi olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır'da kurulmuş olan Kürt Kulübünün kapatılması ile ilgili Vali Vekili Mustafa Bey'in çalışmalarını 15 Haziran 1919'da şu şekilde değerlendirmiştir:

“Bütün milletin beka ve istiklalini kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde bir ecnebi devletin himayesine sığınarak zehil ve esir yaşamayı tercih eden her türlü içtihadatın, memleketi tefrikaya düşürecek her nevi cemiyetin dağıtılması pek vatani ve zaruri bir vazife olmakla Kürt Kulübü hakkındaki tarz-ı hareket acizlerince de pek muvafık görülmüştür”¹⁰¹.

1919 baharında Kürt milliyetçileri İtilaf Devletlerinin Doğu Anadolu'yu Amerikan egemenliği altında (Erzurum ve Trabzon) vilayetlerini içeren Ermeni Devleti ve muhtemelen İngiliz egemenliği altında diğer dört vilayeti Bitlis, Van, Diyarbakır ve Elazığ'ı içeren bir Kürt devleti şeklinde

¹⁰⁰ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 9.

¹⁰¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, III, Ankara, 1992, Vesika No: 9.

bölmeyi düşündüklerinin farkında idi. Seyyid Abdulkadir'in İstanbul basınında çıkan ve Kürdistan'ın bağımsız bir devlet olacağı yönündeki sözleri Doğu aşiretleri üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmiş, bir çok aşiret reisi bu açıklamaları protesto etmişlerdi. Haydar Bey de 2 Temmuz 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında durumu şu şekilde değerlendiriyordu:

"1- Ayandan Seyyid Abdulkadir Efendi'nin Bostancı merkezinden Milan Reisi Osman Bey'e çektiği 11 Haziran 1335 tarihli telgrafnamede Osman Bey hakkında sirkat mesailinden dolayı takibat icra edilmekte bulunduğu için acizlerine tevdi' edilmiştir. Abdulkadir Efendi'nin haddi zatında bozuk olduğu halde rumuzla da edilen ifadeyle Seyyid Taha ve oğlu Seyyid Mehmed Simko ve Bayezid aşairinin birleşerek bir mevcudiyet-i milliyeye göstermeleri tavsiye etmek istendiğini isitiddal ediyorum. Yekdiğerine karşı menfaat muharebesi yapan Avrupa devletlerinin bize karşı ehl-i salib muharebatına devam ve asla nokta-yı istinad olacak bir hükümet bırakmamaya azmettiklerini Musul Çölü Arapları da anlamış oldukları, Hindistan Afgan Müslümanları da makam-ı hilafet için mevcudiyete kıyam ettikleri halde ekmeğimizi yemekte devamı muhalif-i insanîyet ve İslamiyet görmeyen Abdulkadir Efendinin bunu anlamamasına hayret ve hal-i hıyanetine teessüf olunur.

2- Herkesin milliyetini sevmesine ve i'tilasına çalışmasına bir şey denilemez. Van ve çevresinin bizden nez'i mukarrer ise müstakbel Kürd Hükümetine verilmesini her Müslüman tercih eder ve fakat vaziyet anlaşılmadan bilnetice huruc-ı ale's-sultan demek olan bu gibi hareket ve teşvikata karşı da iğmaz edilmemek icab eder. Abdulkadir Efendi haris ve mağrur olduğu kadar akılsız bir heriftir. Emin bir lala ile idare ettirilmesi menut-ı rey-i alileridir"¹⁰².

Haydar Bey'in bu bölgedeki aşiretlerle ilgili çalışmalarından biri de, onları olası bir Ermeni tehlikesine karşı birleştirmek ve dikkatli davranmaya sevk edebilmektir. Bu tarihlerde Doğu Anadolu'da büyük Ermenistan'ın kurulacağı ve bunun içerisine Van, Bitlis, Erzurum'un da dâhil edileceği endişesi aşiretleri daha dikkatli olmaya sevk etmişti. Haydar Bey bunların endişelerini de göz önüne alarak aşiretlerden düzenli birlikler oluşturma yoluna gitmiştir. 1919 yılı Mayıs ayından itibaren Nahçıvan taraflarından Van ve Erzurum vilayetlerine vuku bulacak bir Ermeni taarruzu için bölgedeki aşiretlerden gönüllü kaydına başlanmıştı. Bayezid Mutasarrıfı uyarılarak Ermenilerin hareketlerinden zamanında haber alınması için çalışmalar

¹⁰² BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 43.

yapılmış ve mutasarrıfın Ermeniler konusunda uyanık olması istenmişti. Haydar Bey'e göre, Ermeniler şu sıralar başka cephelerde meşgul olduklarından Nahcivan Müslümanlarının bunlara karşı harekete geçirilmesi de faydalı olacaktır¹⁰³. Haydar Bey, aşiretlerin bu konuda kullanılması hakkındaki fikirlerini Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 3 Haziran 1919 tarihli telgrafında şu şekilde izah ediyordu: "...Şahsıma merbutiyetlerine en ziyade emin olduğum milisten şimdilik iki yüz milis kayd birkaç tabur fırkanın hareket emri verilirse milisin miktarını tezyid edeceğim. Milisleri cihet-i askeriyeye iase ettirmeye çalışacağım, muvafakat edilmezse jandarma gibi iase edeceğim ve emr almadıkça maaş verdirmeyeceğim. Jandarma gibi iase de kabul buyrulmazsa param ve maaşım ve malik olduğum eşya ve elbisem bedeli müsaid olduğu güne kadar kendim iase edeceğim. Halife-i zışanım tarafından uhdeme emanetime tevdi edilen bu güzel vilayeti kanımla canımla müdafaaaya çalışacağım. İcab ederse aşairi toplayarak harbe sevk edeceğim. Erenköy'deki köşkümden bulunan kimsesiz ihtiyar ve alil validemle altı evladımı himaye-i hamiyetkarane ve alicenebanelerine tevdi ediyorum."¹⁰⁴. Haydar Bey galiba vilayet içerisindeki aşiretleri kaza kaza dolaşarak hükümete bağlamaya çalışacağından savaşa giden bir er gibi veda telgrafı çekmişti. Fakat sağ salım Van'a dönecektir. Onun bu uyarılarını dikkate alan Dâhiliye Nezaretine, Ermeniler hakkında İtilaf devletleri temsilcilerine gerekli teşebbüste bulunulduğunu ve onların da inceleme yapacaklarını bildirmişti¹⁰⁵. Oysa bölgedeki Ermenileri tahrik eden İngilizlerin kendisi idi.

Bu sırada, top ve makineli tüfeklerle donatılmış ve 6.000 civarında olduğu tahmin edilen bir Ermeni kuvveti başlarında İngiliz subayları olduğu halde Nahcivan'ı zaptetmişti. Ayrıca iki İngiliz subayı Makû Serdarı nezdine giderek Van'a geçmek istedikleri Ermeniler için yol verilmesini istemiş serdar ise gerekli izni vermemişti. İngiliz subaylar biz başka yollar buluruz diyerek dönmüşlerdi. Haydar Bey Makû Serdarına Ermenilere yol vermesini, kendisine gerekli yardımın yapılacağını yazmış, olumlu cevap almış-

¹⁰³ 22 Haziran 1919'da Van Valisi Haydar Bey'den Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgrafta, "...2- Bayezid Mutasarrıfı ile görüştüm, kendisine vesait verildiği takdirde teşkil edilecek muntazam vesait-i istihbariye ile Ermenilerin ve hudutlara yakın gelmesi muhtemel sair düşmanların hareketini zamanında haber alabilecek ve vereceğini haber vermesi üzerine düşman Bayezid hududuna gelmeden evvel aşair süvarisiyle hududa yetişerek kuvva-yı muntazam yetişinceye kadar düşmanı az çok tevkif etmeğlim temin olunabilecektir.

3- Nahcivan'a gelen Ermeniler ahali-i islamiyenin tamamının silahlarını toplayamamışlardır. Ermeniler diğer cephelerde meşgul olduklarından vaziyeti tamamen tevazan hiçbir kimsese taarruz etmeye taraftar olmadığım halde Nahcivanlıların Ermeniler tarafına ayaklandırılması pek muvafık ve fayda bahş olacağı fikrindeyim." (BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef 10,12, 12-1).

¹⁰⁴ BOA. DH. KMS. 53-1/56, lef. 2.

¹⁰⁵ BOA. DH. KMS. 53-1/56, lef. 1.

tı¹⁰⁶. 16 Haziran 1919 tarihinde, Van Vilayeti'nin Ermenilerin tecavüzünden korunması için gerekli tedbirler alınmış ve bölgede asayiş temin edilmişti¹⁰⁷.

Osmanlı Devleti açısından asayişin temin edilmesi ve düzenin sağlanması İngilizler açısından aksi sonuçlar doğuruyordu. Kuzey Irak'ın istikrarsız durumuna bir son vermek isteyen Bağdat'taki Komiser Wilson, ilk olarak Başkale, Diza ve Neri'deki Osmanlı garnizonlarının dağıtılmasını, ikinci olarak Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayetlerinin valilerinin değiştirilmesini istedi¹⁰⁸. Bu uyarı kısa süre içerisinde etkisini gösterdi. Haydar Bey'in 20 Temmuz 1919 tarihli ve aşiret reislerinin taltifi ile ilgili olan telgrafına Dâhiliye Nezareti görevlilerinden Kemal Bey şu notu düşmüştü: "*pek makul ve şayan-ı dikkat mütalaaat vardır. Ancak kendisinin infisalini gazetelerde gördüğünde matlubatının Dâhiliyece ne dereceye kadar is'af olunacağını bilemem (31.7.1335)*". Haydar Bey'in valilik görevinden alınması kararlaştırılmıştı. Doğuda bu kadar başarılı işler gören, bölgenin sosyolojik yapısını çok iyi tanıyan ve iyi bir nüfuzu olan bu valinin görevden alınmak istenmesinin sebepleri, müterake dönemi Osmanlı Devleti'nin içerisine düştüğü durumu açık bir şekilde gösteriyordu. Aslında azil sebebini bir bakıma Haydar Bey kendisi çalışmalarlarıyla ve yazışmalarıyla hazırlamıştı. Haydar Bey, Dahiliye Nezaretine gönderdiği yine 20 Temmuz 1919 tarihli telgrafında, Doğu vilayetlerindeki tahkikatı Binbaşı Noel'in yerine İtilaf mümessillerinden bir heyetin yapmasının uygun olacağını aksi taktirde istifa edeceğini bildırıyordu¹⁰⁹. Zira Binbaşı Noel, bölgede bulunan aşiretler üzerinde kışkırtıcı çalışmalar yapıyordu. Haydar Bey'in Van Valiliğinden alındığı ile ilgili haberler 1919 yılı Nisan ayından itibaren İstanbul gazetelerinde yayınlanmaya başladı. Bu durum Haydar Bey'i Van'da güç duruma düşürüyordu. Özellikle azlettirdiği mutasarrıf, kaymakam, jandarma, zabitan ve mal memurları sevinerek aleyhine dedikodu çıkarıyorlardı.

¹⁰⁶ İ. Ethem Atmur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Ankara, 2001, s. 187.

¹⁰⁷ BOA. DH.KMS. 53-1/66.

¹⁰⁸ Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, s. 87.

¹⁰⁹ Haydar Bey'in 20 Temmuz 1919 tarihli telgrafi şu şekilde idi: "... Binbaşı Noel'in sair İngiliz zabitanı gibi aşairi tahrik ve izzet-i nefisine dokunacak harekette bulunması şüphesizdir. Van diğer vilayetlere benzer, maksadı tedkikat ise, itilaf mümessillerine bir heyetin gönderilmesi daha muvafık ve netice itibarıyla her iki cihet için daha hayırlıdır. Aksi taktirde maattessüf istifaya mecbur olacağımı arz ederim". (BOA. DH. KMS. 54-1/32).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kaderinin görüşen Erzurum Kongresi'nin toplandığı günlerde İstanbul Hükümeti Van Valiliğinin durumunu kararlaştırmak üzere idi. Nihayet İngilizlerin baskısına dayanamayan İstanbul Hükümeti 18 Ağustos 1919'da Haydar Bey'i görevden aldı. Yayınlanan irade-i seniyyede, Van Valisi'nin azledilme sebebi olarak, bu valinin asilerle teşrik-i mesai ederek hükümet emirlerine karşı geldiği gösteriliyordu¹¹⁰. Dâhiliye Nezareti ise Haydar Bey'in görevden alınma sebeplerini şu şekilde açıklıyordu: “C.27 Ağustos 335. Orada devam-ı memuriyetinizde müşkülata tesadüf ettiğimden zat-ı valalarımı diğer bir memuriyete tayin etmek üzere oradan kaldırmağa mecbur oldum. Avdet harcırahınıza ait havalename gönderildi.¹¹¹”

11. Kafkas Fırkası Kumandanı Cavid Bey, Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafında Haydar Bey'in Van'dan ayrılmasının mahsurlarını şu şekilde açıklıyordu: “Haydar Bey'in Van Vilayeti'nden alınması ve bu vilayetin kadı veya defterdar gibi aciz memurların vekâletine bırakılması, vatana bilerek ihanet olur. Haydar Bey'in teşebbüs ve nüfuzu, tesirleri ve iyi idaresiyle İngilizlerin çok çalıştıkları halde henüz girmeye muvaffak olamadıkları Van Vilayeti, güney bölgesi pek çabuk elden çıkar. Haydar Bey Van Vilayeti'nden ayrılırsa iç ve dış işler çok fena olur¹¹²”. Kazım Karabekir Paşa 2 Eylül 1919'da Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta, İngilizlerin Seyyid Taha ve Simko'yu elde etmek için külliyetli para harcayarak propaganda yaptıklarından Van Valisi Haydar Bey'in çalışmalarının bunun önüne geçtiğinden bahsederek görevden alınmamasını istedi¹¹³. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa da aynı görüşte idi ve Haydar Bey'in İstanbul'a dönmemesini istiyordu. Fakat azil işlemi gerçekleşmiş ve Haydar Bey görevden alınmıştı. Haydar Bey'den dört ay sonra da 31 Aralık 1919 tarihinde Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Faik Ali Bey sağlığının iyi olmadığını belirterek görevden ayrılmıştı.¹¹⁴ Faik Ali Bey'in de valilikten ayrılması, Van ve Diyarbakır vilayetlerindeki durumu İngilizler lehine değiştiriyordu. Ancak şimdi durum 1919 yılı başına göre değişmiş, bölgenin kaderi ile daha yakından ilgilenen Mustafa Kemal Paşa duruma hakim olmaya başlamıştı.

¹¹⁰ BOA. Meclis-i Vükela (M.V.), 252/39.

¹¹¹ BOA. DH.KMS. 55-3/3, lef. 3.

¹¹² Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.152.

¹¹³ HTVD. Sayı: 9, Belge No: 203; Haydar Bey'in Van'daki diğer çalışmaları ve azli ile ilgili gelişmeler hakkında bkz. Haluk Selvi, “Milli Mücadelede Van'da Valiler Sorunu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 136 (Ocak-Şubat 2002), s. 119-124.

¹¹⁴ Faik Ali Bey 19 Ocak 1921'de tekrar bu göreve dönecektir (BOA. DH. KMS. 60-1/39).

3- HAYDAR BEY'İN AZLİNDEN SONRAKİ GELİŞMELER

Van ve Diyarbakır valilerinin görevden alınmalarından sonra da doğu aşiretleri ile ilgili çalışmalar devam etti. Fakat Haydar Bey'den sonra göreve başlayan Mithat Bey ve Kadri Bey onun kadar aktif çalışmadılar. Dâhiliye Nezareti 8 Eylül 1919 tarihinde Van valiliğine gönderdiği telde, İngilizlere karşı “hasmane” ve “mütecavizane” tutumların önlenmesini ve gerekli tedbirlerin alınmasını istiyordu¹¹⁵. 17 Şubat 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti, Van Vilayetine gönderdiği telgrafta, Haydar Bey'in çalışmalarına dönerek sınırdaki aşiretlerin İngiliz propagandasından korunmaları için para, nişan ve unvanla taltiflerinin yararlı olacağını bildiriyordu¹¹⁶. Anlaşılan Van'da hala istenilen durum elde edilememişti. Musul Vilayeti'nde karışıklıklar devam ettiği sürece de Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde güvenliğin sağlanması imkânsız görünüyordu. 1919 yılı Kasım-Aralık aylarında Musul'da ortaya çıkan karışıklıklardan Osmanlı Devleti de etkileniyor, Van ve Diyarbakır Valiliklerinden Hükümete gönderilen yazılarda bölge halkının devamlı olarak yardım istediklerinden bahsediliyordu¹¹⁷.

Osmanlı Hükümeti ise bu yardım taleplerine verdiği cevapta, “*Ora ahalisine fülî bir muavenet mümkün olmadığı gibi bütün esliha depoları muhteviyatının İngilizlerce malum olması hasebiyle esliha ve cephane hususunda da muavenet kabul olamaz. Hem böyle İngilizlerin işgali altında bulunan bir muntıkaya esliha ve cephane sevki hakkında bir fikir bile mevcut olduğunun şuyu'u hükümet-i seniyyeyi bilhare müşkilat-ı azimemeye giriştedir. O cihette taraf-ı aciziden kolordu kumandanına vaki' olan iş'ar dairesinde taraf-ı ali-i nezaretpenahilerinden Van, Diyarbakır valilerine ifa-yı tebligat buyurularak Musul havalisi ile devletimiz arasındaki revabıtın zaman-ı münasibe intizaren şimdilik vesait-i maneviye ile teşyid ve teyidi vesailinin temini menut-ı rey-i alileridir*”¹¹⁸ diyor ve yardım taleplerini geri çeviriyordu. Osmanlı Devleti bu yardım taleplerini geri çevirmekle beraber, bu bölgedeki varlığını tamamen unutmuş da değildi. İlk fırsatta bu bölgeye yerleşebileceği düşüncesini de veriyor, fakat umutlarını Musul Vilayeti'ndeki aşiretlerin başarılı olmasına bağlıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye reisi olarak Diyarbakır ve Van valileri ile devamlı irtibat halinde idi. Bu ilişkiyi daha çok 15. Kolordu Ko-

¹¹⁵ BOA. DH.KMS. 50-2/52.

¹¹⁶ BOA. DH. KMS. 50-3/29.

¹¹⁷ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 83, 89-90, 92.

¹¹⁸ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 20, 20-2.

mutanı Kazım Karabekir aracılığı ile yürütüyordu. O, Samsun'a çıktığı andan itibaren bütün Anadolu ile olduğu gibi Musul'daki gelişmeleri de takip etti. İngiltere'nin Musul'daki işgalinin kaldırılması ve bölgenin Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi için faaliyet gösteren Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya geldikten bir süre sonra, 28 Aralık 1919 tarihinde düzenlediği bir toplantıda, memleketin durumunu açıklayarak Musul sorununa da değinmiş bu konuda şunları söylemiştir: “...Mesela mütarekenamenin ilk akd olduğu zamanlarda İngilizler Musul'u işgal etti. Mütarekenamenin akdinde bizim ordumuz Musul'da, İngilizler cenupta idi. Mütarekeden sonra oradaki kumandanlar işfalkarane temas ederek askerlerini Musul'a soktular... Mütareke akd olduğu gün ordularımız fiilen bu hatta hakim bulunuyordu. Bu hudut İskenderun körfezi cenubundan Antakya'dan Halep ve Katma istasyonu arasından Cerablus köprüsü cenubunda Fırat nehrine mülaki olur. Oradan Deyr-i Zor'a iner; badehu şarka temdit edilerek, Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi ihtiva eder. Bu hudut ordumuz tarafından silahla müdafaa olduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt anasır ile meskun aksamı vatanımızı tahdit eder. Bunun cenup aksamında Arapça mütakellim (konuşan) dindaşlarımız vardır. Bu hudut dahilinde kalan aksam-ı memalikimiz camia-i Osmaniyeden layenfek (ayrılmaz) bir küll (bütün) olarak kabul edilmiştir”¹¹⁹.

Misak-ı Milli'nin daha kabul edilmediği tarihlerde Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri bölgeye olan ilgiyi göstermesi açısından önemlidir. Konu hem Meclis-i Mebusan'da hem de TBMM'nde birçok defalar gündeme geldi. Hedef Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi idi. TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa gibi mebusların da Musul konusundaki hassasiyeti İngiliz istihbaratının gözünden kaçmamıştı. Nitekim 25 ve 28 Haziran 1920 tarihinde Musul'daki İngiliz istihbarat subayının verdiği bilgilere göre, Mustafa Kemal Paşa bölgedeki aşiretleri kendi yanına çekerek İngilizlere karşı kıskırtmaktadır. İngiliz istihbarat subayı kendi hükümetini bu konuda uyararak Mustafa Kemal Paşa'nın bölgedeki aşiretler üzerindeki nüfusunun kırılması için teşebbüse geçmesini tavsiye ediyordu¹²⁰.

TBMM'nin açılışını takip eden aylarda Kuzey Irak'ta İngilizlere karşı çıkan bir takım ayaklanmalar sırasında bölgeye olan ilgisini daha da artırdı. Revandiz bölgesindeki aşiretlerin yardım istemeleri TBMM hükümetinin bölge üzerinde yeniden otoriteyi ele geçirmek için teşebbüslere geçmesine neden oldu. Nitekim 1920 yılında Revandiz'de ortaya çıkan bir ayaklanma-

¹¹⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. III, vesika no: 220, s. 1186-1187.

¹²⁰ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. II, Ankara, 1975, Belge No: 60-61, s. 169-170.

da, TBMM hükümetinden yardım da istenmişti. Şubat 1920'de bölgedeki aşiretler, Osmanlı hükümetine müracaat ederek memur ve asker gönderilmesini istiyorlardı. Bu talepler 1920 yılı Ekim ayında da tekrarlandı. Kuzey Irak'taki aşiret reislerinden Ahmet Taki, bölgeye askeri harekât düzenlenmesi amacıyla Türk yetkililerden destek sağlamak için elçi olarak Van'a gönderildi. Bu sırada Elcezire cephesinde zayıf bir tümen bulunmakta idi. Ancak, bir bölük (üç subay, 100 er) asker yardım için gönderilmiş; 9 Ağustos 1921 tarihinde de Binbaşı Şevki Bey Süleymaniye komutanlığına atanmıştı. Bu kuvvetin sayıca azlığı ve cephanesinin güçlüğünden dolayı, zorda kalmadıkça İngilizlerle çatışmaktan kaçınılması emri de verilmişti¹²¹.

1922 yılı Mayıs ayında dahi İngilizlerin Kürtleri silahlandırmalarına karşı 15. Kolordu Komutanı K. Karabekir Paşa bölgesindeki fırkaları uyarıyordu¹²². Bu tarihten itibaren Haydar Bey Van mebusu olarak bölgeye gelecek yanında bulunan diğer doğu mebusları ile birlikte aşiretlerle görüşmeler yapacak ve bunları TBMM Hükümeti'ne sadakate davet edecektir¹²³. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlayan milli hareket, Musul'daki gelişmelerle yakından ilgilenecek ve filli olarak bu bölgede Şefik Özdemir Bey Müfrezesi'nin çalışmalarını destekleyecektir. Bu hareket sırasında Van'da bulunan Haydar Bey, Şefik Bey müfrezesinin hareketini kolaylaştırmak için Elcezire Cephe Komutanlığından aldığı emir ve direktif gereği, aşiret reislerini Van'a davet etmişti. Çalartuş, Avramalı, Simom, Doskili Tahir, Ferho, Hırvatalı Kerim, Kiradili İsmail, Cafer ve Kadir Ağalar bu davete katılmışlar, Özdemir Bey'in Zaho'ya yönelik hareketine gerekli desteği vereceklerini ve müfrezeye katılacaklarını bildirmişlerdi. Haydar Bey'in bu çalışması ile bölgedeki aşiretler bu harekete faydalı bir hale getirilmiş oldu¹²⁴.

SONUÇ

1919 yılı başında İngilizler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki faaliyetlerini had safhaya çıkarmışlardı. Kendileri Birinci Dünya Savaşının galibi oldukları için bu bölgelerdeki planlarını uygulamaya geçirmişlerdi. Bu plan, güney bölgelerinde bir Kürt Devleti vücuda getirmek, doğu bölgelerinde de

¹²¹ Zekeriyâ Türkmen, *Musul Meselesi- Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara, 2003, s. 35.

¹²² BOA. DH.EUM.AYŞ. 25/28.

¹²³ Cumhurbaşkanlığı Çankaya Arşivi, A: III-7-b, D: 20, F. 62. 1922 yılı içerisindeki gelişmeler bu çalışmanın sınırını aştığı için ayrı bir çalışma konusudur.

¹²⁴ Türkmen, *Musul Meselesi- Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s. 46.

bir Ermenistan kurabilmektir. Bunlar Ermenilere ve aşiretlere yaptıkları vaatlerde aslında, gerçek niyetleri bu bölgelerde kendi hâkimiyetlerini sağlamaktır. Güney bölgeleri için petrol ön safta yer alıyor, Musul ve Kerkük bölgesi onlar için hayati bir önem taşıyordu. Her halükârda Türkiye'nin Ortadoğu ve Orta Asya ile irtibatı kesilmeli, bu konuda Türkiye elden geldiği kadar zayıf düşürülmeliydi. İngilizlerin bu politikalarına karşı koyabilecek dirayette olan Osmanlı idarecileri tek tek görevden uzaklaştırılmaya başlanmıştı. Yakup Şevki Paşa, Ali İhsan Paşa bu komutanlardandı. Fakat yeni atamalar İngilizlerin bu planlarını uygulamada büyük problemler ortaya çıkardı. Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa bu önemli atamalarla Anadolu'da milli bir bilinç oluşturarak İngilizlerin bu politikalarına karşı harekete geçmişlerdi. Van Vilayeti de coğrafi konumu itibarıyla önemli bir stratejik noktada yer alıyor, bir tarafta Nahçıvan ve İran'daki Ermenilerle karşı karşıya kalıyor, diğer taraftan İran, Musul, Süleymaniye cephesindeki İngilizlerle karşı karşıya bulunuyordu. İngilizlerin bu bölgedeki politikalarına karşı koyabilecek dirayette, yapılanları anlayabilecek ve çözüm üretecek idareci kadronun bulunması gerekiyordu. Osmanlı Dâhiliye Nezareti, İstanbul'daki İngiliz baskı ve politikalarından ve günlük işlerden doğu ve güneydoğu bölgeleriyle uğraşabilecek durumda görünmüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile ilgili çalışan idarecileri de vardı.

Van Valisi Haydar Bey bu idarecilerdendi. Haydar Bey daha önce Musul'da valilik yapmış, bölgenin sosyolojik durumunu yakından bilen biri idi. Van Valiliğine başladığı 1918 yılının Mart ayında, İngilizler Bağdat'tan harekete geçerek Musul'daki Türk birliklerini sıkıştırmaya ve geri çekilmeye mecbur etmeye başlamışlardı. İran'daki Türk ilerleyişi de bu tarihlerde başlamıştı. VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, bir taraftan İran ve Azerbaycan'a doğru ilerlemeye çalışırken diğer taraftan İngilizlerin Irak'taki ilerleyişlerini durdurmakla meşguldü. İngilizler Musul, Süleymaniye ve Kerkük'teki durumlarını pekiştirmek için aşiretleri kullanma yolunu seçmişlerdi. Para ve askeri yardım onların en yoğun olarak kullandıkları metottu. Bölgede birbirlerine karşı üstünlük kurma düşüncesinde olan aşiretler de bunu kabule hazırdılar. Kendilerine en fazla yardım yapacak olan tarafta yer alacaklarına dair düşünceler oluşmaya başlamıştı. Fakat Ermeni ve Nasturi tehlikesi onları İngilizlere karşı harekete geçirmiş, onların bu konuda dikkatli olmaları Osmanlı Devlet adamları tarafından aşiretlere bildirilmişti.

İngilizler, Musul'da güvenliklerini sağlayabilmek için daha kuzeye yani Hakkâri, Van ve Diyarbakır bölgesine yerleşmek zorunda olduklarını anlamışlar, bu bölgeye gönderdikleri ajanları ile aşiretleri kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardı. Van ve Diyarbakır valilerinin çalışmaları İngilizlerin bu çabalarını başarısız bırakmıştır. Ali İhsan Paşa, Haydar Bey ve Faik Ali Bey'in çalışmaları sayesinde İngilizler 1919 yılı içerisinde Kuzey Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde istedikleri çalışmaları yapamadılar. Ancak, 1921 yılından itibaren İngilizlerin bölgedeki durumu daha da iyileştirdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dikkatini batı cephesine vermesinin de bu durumda payı vardı.

Bu arada, Kürtlerin konumlarını etkileyen pek çok gelişme de kaydedildi. 1 Mayıs 1920'de Cemiyet-i Akvam İngiltere'ye Irak ve Filistin üzerinde manda yönetimi kurma hakkı verdi. Daha önce Suriye'den Fransa tarafından kovulan ve Mekke'deki Şerif Hüseyin'in ikinci oğlu olan Emir Faysal, İngilizler tarafından Ağustos 1921'de Irak'ta yeni Haşimi Krallığı tahtına getirildi. Böylece İngiltere Kürt özerkliği meselesi ile uğraşmaktan çok Irak'ta İngiliz yanlısı kuvvetli bir krallık kurmakla daha çok ilgilendi. İngiltere, Faysal hükümetine meşruluk kazandırmak için bir referandum yaptı. Kürtler ya referandumu boykot etti, ya da Faysal aleyhinde oy kullandı¹²⁵. İngiltere Irak'taki durumunu daha da kuvvetlendirmeye başlamıştı. Musul Sorununu da kendi lehine halletmek için var gücüyle çalışıyordu. Bu çalışmalar sonunda Musul sorunu, Türkiye'nin aleyhine olarak 5 Haziran 1926 yılında çözülmüştür.

¹²⁵ Entessar, *Kurdish Ethnonationalism*, s. 52.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)**

Babiâli Evrak Odası Sadaret Evrakı (BEO. A. VRK.)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalem-i (DH.EUM.AYŞ.)

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH. KMS.).

Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i (DH.ŞFR).

Meclis-i Vükela (M. V.).

Cumhurbaşkanlığı Çankaya Arşivi,

A: III-7-b, D: 20, F. 62.

Yayınlanmış Belgeler, Araştırma Eserleri

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, I, İstanbul, 1992.

Al-Jumaily, Qassam Kh., *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, Düzenleyerek Yayına Hazırlayan: İzzet Öztoprak, Ankara, 1999.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, III, Ankara, 1992, Vesika No: 9.

Atnur, İ. Ethem, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Ankara, 2001.

Avcı, Orhan, *Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918)*, Ankara, 2004.

Avşar, Servet "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Arap Aşiretlerini Kazanmaya Yönelik Propaganda Faaliyetleri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, yıl:1, sayı:1 (Şubat 2003).

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; Irak-İran Cephesi (1914-1918), c. III, 1'nci Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918), c. III, 2'nci Kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Bruinessen, Martin van, *Kürdistan Üzerine Notlar*, İstanbul, 1993.

Çay, Abdulhaluk, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İstanbul, 1994.

- Entessar, Nader, *Kurdish Ethnonationalism*, Lynne Rienner Publishers, Boulder & London, 1992.
- Eröz, Mehmet, *Kürtlerin Türklüğü ve Türkmenlerin Kürtleşmesi*, İstanbul, 1966.
- Gökbilgin, Tayyib, *Milli Mücadele Başlarken*, Birinci Kitap, Ankara, 1959.
- Göyünç, Nejat, "Musul Misak-ı Milliye Dahil midir Değil midir?" *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Ankara, 1998.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı:10,Vesika No. 23.
- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1990.
- Kaymaz, İhsan Şerif, *Musul Sorunu*, İstanbul, 2003.
- Kodaman, Bayram, "II. Abdülhamid Devrinde Hakkari Sancağında Nesturiler ve İngiliz-Rus Emperyalizmi", *IX. Türk Tarih Kongresi*, 25-30 Eylül 1981.
- Kodaman, Bayram, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, 1987.
- Lazarev, M.S., *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Rusça'dan Çeviren: Mehmet Demir, Ankara, t.y.
- MacDowall, David, *A Modern History of the Kurds*, London, 1997.
- Meiselas, Susan, *Kurdistan in the Shadow of History*, Random House, New York, 1997.
- Mesut, Ahmet, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, İstanbul, 1992.
- Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993.
- Ögel, Bahaeddin-Bayram Kodaman-Abdulhaluk Çay, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara, 1986.
- Öke, Mim Kemal, *İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C.Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, İstanbul, 1992.
- Öke, Mim Kemal, *Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, Ankara, 1995.
- Sabis, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi*, c. IV, İstanbul, 1991.
- Sabis, Ali İhsan, *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, c. V, İstanbul, 1993.

- Selvi, Haluk, “Milli Mücadelede Van’da Valiler Sorunu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 136 (Ocak-Şubat 2002).
- Süslü, Azmi, “Misak-ı Milli 1914-1920”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Ankara, 1998.
- Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. II, Ankara, 1975.
- Taneri, Aydın, *Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler: Kürtlerin Kökeni, Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları*, Ankara, 1983.
- The Times*, 11 November 1919, No: 42254.
- Türk İstiklal Harbi*, c. III, Doğu Cephesi (1919-1921), Ankara, 1995.
- Türkmen, Zekeriya, *Musul Meselesi- Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara, 2003.
- Umar, Ömer Osman, “İngilizlerin Musul’da Özdemir, Şeyh Mahmud ve Aşiretlere Karşı Politikası”, *Genelkurmay ATASE Başkanlığı Askeri Tarih Bülteni*, yıl: 27 (Şubat 2002), sayı: 52.
- Vaner, Haydar, “Türkiye’de Nesturi Hadisesi”, *Yeni Tarih Dünyası*, yıl:1, II/16 (30 Nisan 1954).